

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 3 (360)

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Kariis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Marju Lepajõe, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora } Mart Orav – mart.orav@akad.ee
socialia } Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
naturalia Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
keeletoimetaja Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
korrektor

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee

www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2019

Trükk: AS Pakett

Trükkarv: 1500.

Eesti sünnimussareng ja perepoliitika võimalused	
Allan Puur, Hanna Vseviov . 387	
Läänemere piirkonna majandus. I	
Alari Purju 430	
Ungari inimäolise kapitalismi otsingul	
Urmas Bereczki 442	
“Pääsuke”	
Georg Tõnisson 465	
<i>Eesti Heal</i> ja “Meie aeg”: Esimese maailmasõja aegne laagrikirjandus eesti sõjavangidele Saksamaal. II	
Mart Kuldkepp 473	
<i>Õu est ça, amm Eerika?</i>	
Toomas Kiho 487	
Ühest keelekõnelusest: Jaapanlase ja küsija vahel. I	
Martin Heidegger 489	
Tõlkinud Janar Mikkelsaar	
Ma näen aega	
Eve Pormeister 518	

Arvustusi: Igav on, härrased vanutatud mehed! Bruno Mõlder, Roomet Jakapi, Marek Volt. *Sissejuhatus filosoofiasse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018. 304 lk.

Leo Luks 529

Abstracts

..... 542

Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. X

Herbert Normann 551

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurieht.ee

Fotod lk 441, 464, 472, 488, 517:

TÕNNU NOORITS PhD (1952) on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogia (1975), oli aspirantuuris NSV Liidu Teaduste Akadeemia Loomade evolutsioonilise morfoloogia ja ökoloogia instituudis (Moskva, 1980–1984). Ta on töötanud teadlasena Zooloogia ja Botaanika Instituudis, ajakirjanikuna, kunstniku ja kirjastajana, avalike suhete ohviterina, osalenud ÜRO ja rahvusvahelise tsiviilmilitaar koostöö valdkonna kursustel mitmel pool maailmas ning ka sõjalisel missioonil Afganistanis; praegu ametis kunstnikuna OÜ-s Kyna.

EESTI SÜNDIMUSARENNG JA PEREPOLIITIKA VÕIMALUSED

Allan Puur,
Hanna Vseviõv

1. SISSEJUHATUS

Eesti käisi ei ole kunagi varem ajaloos käinud nii hästi kui praegu. Tervist, haridust ja majanduslikku jõukust mõõtvate indeksite järgi on eesühtaalaste heaolu kasv olnud üks hoogsamaid Euroopas, viimastel andmetel oli Eesti inimarengu indeks üleilmises pingereas ligi 190 riigi hulgas 30. kohal (UN 2018). Tabeli tipus olevast Norrast on Eesti inimarengu koondnäitaja 9% võrra madalam, erinevus Soomega (15. kohal) on kahenenud 5%-ni. Tööhõive määra, riigivõla väiksuse, ajakirjandusvabaduse, samuti näiteks raamatute ning teatri- ja muuseumiklasteruste arvu poolest *per capita* kuulub Eesti Euroopa Liidu tipprikkide hulka (Ois 2017).

Ometi on nende saavutuste kõrval üks asi, mis Rein Taagepera sõnul “kõik ülejäanu tühiaks teeb” (Taagepera 2008: 26–27). Kui praegused demograafilised suundumused peaksid mitme põlvkonna jooksul muutusteta jätkuma, on Eestil reaalne oht sattuda kestrvasse vähenemisspirali, millest väljatulek on keeruline. Rahvastikuprobleemidele visalt suuremat tähelepanu nõudnud Jaak Uibu (2016) on diagnoosinud praegust olukorda kui rahvastikukriisi, mis võib viia väkese rahva juba mõne inim põlvjäreel piirini, kust edasi läheb raskeks pidada ülal ja arendada rahvana hakkamasaamiseks vajaliku mitmekesisusega omakeelset haridust, teadust ja kultuuri.

Käesolev artikkel käsitleb sündimust, mida ÜRO rahvastikuosakonna pikaajane juhataja Paul Demeny on pidanud nüüdis-Euroopa rahvastikuprobleemide peamiseks allikaks (Demeny 2016). Artikli esimene osa annab ülevaate sündimuse suundumusest ja nüüdisolukorrast Eestis 21. sajandil. Uudne on seejuures sündimuse käsitlemine põlvkonnavaates, mis annab sellest professest loodetavasti harjumuspärasest veidi positiivsema ettekujutuse. Artikli lõpuosas tuleb juttu sündimust mõjutavast poliitikast ja sellega seotud valikutest. Kirjutise aluseks on ühel pool Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskuse sündimust käsitlevad analüüsid (Puur, Põldma 2014; Billingsley jt 2014; Klesment jt 2014; Puur jt 2016; Puur jt 2017). Teisalt toetub artikkel riigikogu rahvastikukriisi lahendamise probleemkomisjoni eesvõttel koostatud Eesti rahvastikupoliitika põhihauste (aastani 2035) dokumendi ettevalmistuse käigus tehtud tööle.

2. SÜNDIMUSE SUUNDUMUSED JA NÜÜDISOLUKORR

Kuigi väike sündimus seostub paljudele ilmselt 1990. aastate ühiskonnamuutusega, on selle nähtuse ajalugu Eestis tegelikult palju pikem. Pööre väiksema laste arvu poole, mis koos keskmise eluea pikenedamisega moodustab osa ühiskonna nüüdisajastumisest, algas Eestis pärast 19. sajandi keskpaika, enam-vähem samal ajal rahvusliku ärkamisega (Coale, Watkins 1986; Katus 1994). Rõhkem kui pool sajandit kestnud järjepideva vähenemise tulemusena langes sündimus Eestis 1920. aastate keskpaigas, see-ga enam kui 90 aasta eest taastasemest madalamale.

Taastetase peetakse rahvastikuteaduses sellist keskmist laste arvu, mille naised peaksid ilmale tooma, et tütreid saaksid neid tulevikus emarollis asendada. Taastetasemel sündimus väidib rahvaarvu kahanemist, sest uued põlvkonnad ei ole sel juhul eelnevatest arvuliselt väiksemad. Tänapäeva kõrgelt arenenud ühiskondades vastab taastetasemele 2,07–2,08 lapse sünd ühe naise kohta, kuid üldisemas vaates ei ole taastetaseme arvuline suurus fikseeritud, vaid sõltub kahest tegurist. Esiteks sünnipoisse tavapäraselt tüdrukutest veidi rõhkem ja sellise soosuhete tõttu tuleb ühe tütre kohta keskmiselt 2,05 last. Teiseks peab eel-

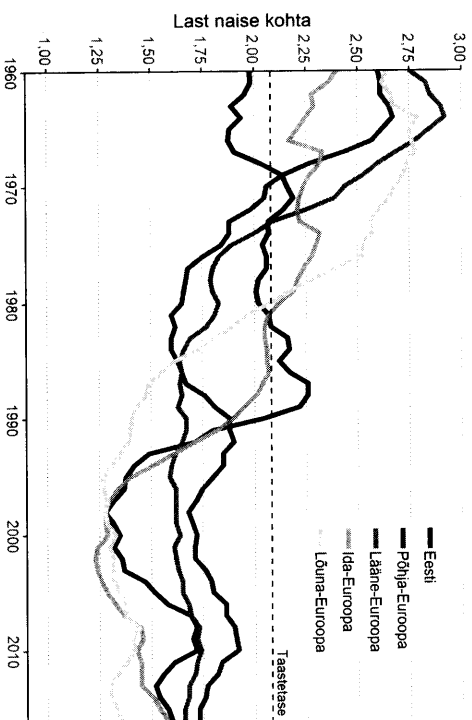
mise põlvkonna asendamiseks tarvilik sündide arv hõlmama ka neid lapsi, kelle elutee katkeb enne vanemaikka jõudmist. Prae-guses Eestis, kus 30. sünnipäevani jõuab 99% sündinud lastest, on suremuse mõju väga väike. Kuid 1920–1930. aastatel oli enne selle vanuseni jõudmist surnud ligi veerand lastest. Summaarne sündimuskordaja liikus Eestis aastatel 1925–1940 vahemikus 1,8–2,2 last naise kohta.¹ See tähendab, et sündimus oli tollal taastetasemest püsivalt madalam kümnenäidiku kuni veerandi võrra olenevalt konkreetsest aastast.

Riikidevaheline võrdlus näitab, et sõjajärgne Eesti sarnanes sündimusolukorra poolest Põhja- ja Lääne-Euroopa maadega. Pärast Teist maailmasõda see sarnasus lõppes, sest Eestis ei toimunud 1940.–1950. aastatel beebiuumi, mis viis eelmainitud riikides sündimuse kaheks aastakümneks tagasi taastetasemele. Koos Lätiga oli sündimus Eestis 1950. aastatel ja 1960. aastate algul üks väiksemaid maailmas, suuresti ühiskonda tabanud vägivaldse imberkorralduse tõttu (Puur, Klesment 2014). 1960. aastate teisel poolel sündimus suurenes ja 1970.–1980. aastate keskmisena ulatusid aastapõhised sündimuskordajad Eestis üle pika aja taastetasemeni; tõusu tulemusena paranes ka Eesti asend rahvusvahelises võrdluses. Peale Eestis aset leidnud sündimuse tõusu aitas sellele kaasa ka uus rahvastikumuutuste laine raudsest eesriidest lääne poole jäänud maades. Tagantjärele on seda beebiuumi lõpule järgnenud lainet hakatud nimetama teiseks demograafiliseks üleminekuks (Lesthaeghe 2010). Kuigi enamik teisele ülemineku-le omaseid nähtusi (nt vabaabieli levik, lahutumuse kiire kasv) avaldus ka nõukogude Eestis, jäi siinne ühiskond sündimuse uuest langusest kaheks aastakümneks kõrvale.

2.1. Sündimuse järsk langus ja osaline taastumine

Iseseisvuse taastamisele järgnenud aeg jaguneb Eestis sündimuse seisukohalt mitmeks eriliimeliseks lõiguks. 1990. aastate algul

¹ Summaarne sündimuskordaja mõõdab keskmist laste arvu kujutletava põlvkonna reproduktiivva vahel, eeldades, et vaatlusaastale omane sündimuskäitumine püsib muutumatu.

Joonis 1. Summaarne sündimuskordaja. Eesti ja Euroopa piirkonnad, 1960–2016. Allikas: Eurostat, autorite arvutused.

tõi ühiskonna järsk muutumine endaga kaasa sündimuse kiire vähenemise. Eelnenud tõusu tõttu osutus see Eestis jäsemaks kui Ida-Euroopa riikides keskmiselt (joonis 1). Aastapõhised sündimussnäitajad saavutasid Eestis kõrgpunkti üsna režimivahetuse eel ja seda on seostatud laulva revolutsiooniga. 1987–1988. aastal kerkis sündimuskordaja 2,26 lapseni naise kohta ja sündide arv tõusis neil aastail 25 000-ni. Läheneva vabanemise mõju kahtluse alla panemata võis sündimuse tähelepanuväärset kõrget taset täheldada siiski ka mõnevõrra varem; näiteks aastail 1983–1984 ja 1986 registreeriti Eestis rohkem kui 24 000 lapse sünd.²

Märgid sündimuse vähenemisest hakkasid ilmnenema 1989. aastal ning iseseisvuse taastamise ajaks oli sündimuskordaja eelnenud kõrgeisust juba viiendiku võrra väiksem (1,80). Sündimuse kiire vähenemise ajajätk jäi 1990. aastate algupoole, kümnenäi keskpaigaks oli suurem osa langusest seljatatud jäänud.

²Need arvud kajastavad Eesti kogurahvastiku sündimust. 1980. aastate teisel poolel registreeritud sündidest langes eestlaste arvele 60% ja teiste rahvuste arvele 40%.

Eesti dokumenteeritud rahvastikuloo kõige madalamale tasemele langesid sündimussnäitajad 1998. aastal, mil registreeriti napilt üle 12 000 sünni ja summaarne kordaja oli 1,28 last naise kohta. Ida-Euroopa kontekstis võib sellist miinimumtasest hinnata pigem mõeldukaks kui väga madalaks. Kõrgis teistes 2004. aastal Euroopa Liiduga ühinenud riikides, samuti endise NSV Liidu Euroopa-osa liiduvabariikides, langes sündimus 1990. aastatel või 21. sajandi algul Eestiga võrreldes veelgi madalamale. Eestist väiksem sündimus on praegu omane ka Euroopa saksakeelsetele riikidele, Vahemere maadele ja Ida-Aasia arenenud riikidele.

Sündimus püsis Eestis väga väike kuni 21. sajandi alguseni. Aastatel 1995–2003 oli sündimuskordaja järjepidevalt 1,40-st allpool, rahvastikku lisanduvate uute aastakätkude keskmine suurus oli sel perioodil alla 13 000 lapse. Trendi uus murdepunkt jääb aastatesse 2002–2003, mil algas sündimussnäitajate seise aastat kestnud tõus. Kümnenäi lõpul (2008–2010) kerkis sündimuskordaja 1,70–1,72 lapseni naise kohta. Sündide arv saavutas kõrgpunkti 2008. aastal, mil sündis pisut üle 16 000 lapse. Sündimuse suurenemise ja 1990. aastate keskpaigast jõudsalt vähenenud suremuse koostõul jõudis loomulik iive Eestis eelmisel kümnendivahetusel lühikeseks ajaks mõnekümne inimese võrra plusspoolele. Jooniselt võib näha ka seda, et eelmisel kümnendil toimunud tõus viis Eesti sündimuskordaja mõneks aastaks Lääne-Euroopa keskmisele tasemele.

Möödunud kümnenäi lõpul puhkenud ja Eestiki valusalt puudutanud majanduskriisi taustal võiks aastani 2010 püsinud kõrget sündimustaset pidada mõnevõrra üllatavaks. Suure sündimuse ka kriisi haripunktis tegi ilmselt võimalikuks Eesti kõrge asendusmääraga vanemahüvitise süsteem. See motiveeris ühe- ja kahe lapselisi peresid sama järgmist last lühikesee ajavahemiku jooksul (kuni 30 kuud), säilitades boonusena varem väljateenitud hüvitise suuruse. Selline võimalus, mida tuntakse kiiruspreemiانا, lisati Eesti vanemahüvitise süsteemile 2008. aasta jaanuaris. Majanduskriisi tekitatud ebakindlus tööturul osutus liiskataltisato-riks, mis ajendas peresid uut võimalust agaralt kasutama. Kiiruspreemia osa 2008.–2010. aasta suhteliselt suure sündimuse kujunemisel tõendab fakt, et tõusu kandjaks oli teiste ja vähemal

määral ka kolmandate sündide arvu suurenemine. Esmassündide arv majanduskriisi aastatel vähenes.³ Vanemahüvitise süsteemile kiiruspreemia lisamise samasugust mõju on täheldatud ka Põhjamaades (Andersson jt 2006).

Käimasoleva kümnenäädil võlkel on sündimuskordaja liikunud taas mõnevõtrra madalamal tasemel. 2011. aastal alanud lihtemajalist sündimuse vähenemist võib pidada vähemalt osalt varem toimunud sündide ajalise "kuhjumise" tagajärjeks. Langukse põhi jõudis kätte 2013. aastal, mil sündimuskordaja langes 1,52 lapseni naise kohta. Järgnenud aastatel suurenes see taas, ulatudes 2016.–2017. aastal 1,59–1,60 lapseni. Rahvusvahelises võrdluses väärrib tähelepanu Ida-Euroopa riikide sündimuses käesoleval kümnenäädil aset leidnud muutus teiste piirkondadega võrreldes. Kui ajavahemikus 1995–2010 võis Euroopas eristada ühelt poolt kontinendi põhja- ja lääneosa kui keskmisest suurema sündimusega piirkondi ning teisalt väiksema sündimusega ida- ja lõunaosa, siis sündimuse hiljutine suurenemine Ida-Euroopas on muutunud sellise jaotuse aegumaks. Praegu eristub muudest piirkondadest märksa väiksema sündimusega vaid Lõuna-Euroopa.

Eesti juurde tagasi tulles näitavad esialgsed andmed, et sündimuse suurenemine jätkus ka 2018. aastal. Nii registreeriti esimese kaheksa kuuga 8% rohkem sündide kui aasta varem samal ajal. Aasta lõpuks võis sündida kuni 800 last tunnamlisest rohkem ja summaarne sündimuskordaja tõusta 1,59-ilt lapselt naise kohta 1,70 lähedusse. Huvitav on asjaolu, et süninregistri andmetel kasvab esimesel poolaastal kõige rohkem kolmandate sündide arv (enam kui 30 % võrra), andes suurima panuse sündide koguarvu suurenemisse. Teiste sündide arv suurenes samal ajal 9% ning neljandate ja järgnevate sündide arv 17%. Seevastu esimese sündide arv vähenes 2%, mis pole üllatav, sest sünnitus-ealiste (s.t 15–49-aastaste) lasteta naiste arv kahanes 2017. aastal kõige rohkem, tervelt 8%. Ühelaapseliste sünnituseliste naiste arv kahanes 2,9% ja kahelelapseliste oma vaid 0,7%. Need erinevused

johtuvad sellest, et ühe- ja eriti kahelelapseliste naiste arvu pole väiksemate aastakäikude sünnitusikka jõudmine veel kuigi võrd mõjutama hakanud.

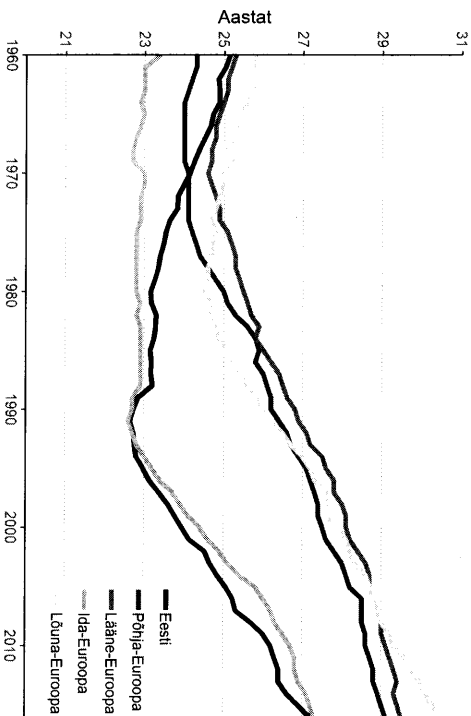
Et sündide arvu kasv on olnud seotud sünnijärgjekorraga, siis tundub tõenäoline, et soodsa majandusolukorra kõrval on seda positiivses suunas mõjutanud ka perepoliitika muudatused. Nii meel osustati 2015. aastal, et vähemalt kolme last kasvatavatele peredele hakatakse 2017. aasta keskpaigast maksma lasterikka pere toetust 300 eurot kuus. Kas tegemist on kolmanda lapse sünni tõenäosuse ajutise või püsivama suurenemisega, selgub mõne lähema aasta jooksul.

2.2. Laste sünni edasiliikkamine ja selle mõju

Kui kõrvaltada Eesti summaarset sündimuskordajat taastasemega, siis jäi ka 21. sajandi parimatel aastatel (2008–2010) rahvaarvu vähenemise peatamiseks vajalikust näitajast puudu 17–18%. Kui võtta aluseks praegune kümnenäädil keskmine kordaja väärtus, suureneb defitsiit 24%-ni.

Sellise tõlgenduse juures jääb paraku arvestamata, et nüüdisaegses peremudelil võib lapsevanemaks saamise aeg üsna laias diapasoonis varieeruda. Euroopas saab selles variatsioonil eristada kahte vastandlikku arengujärku (foonis 2). Neis riikides, kus 18.–19. sajandil oli kinnistunud hilise naitumise ja suure vallaliliste osakaaluga malthuslik abielulismudel, nihkus peremoodustus Teise maailmasõja järel märgatavalt nooremisse ikka ja pereelust kõrvalajajäätate osakaal vähenes kuni kaks korda. Viimastel aastatel tehtud uuringud näitavad, et just need kaks muutust olidki 1950.–1960. aastate beebbuumi peamiseks demograafiliseks tõukejõuks (Van Bavel, Reher 2013). Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides asendus sünnijäätuse nooremisega 1970. aastate algul vastupidise suundumusega, laste sünni nihkumisega hilisemas vanusesse. 1980. aasta paiku jõudsid samasse pöördepunkti Lõuna-Euroopa riigid ning viimasena, 1990. aastate alguses, Ida-Euroopa. Selle kõiki arenenud riike puudutanud muutuse põhjustena võib osutada ühelt poolt haridustee ja eneseõisinguuteks kuulva aja pikenenemisele, teisalt aga ka raskustele, mida noortel ise-

³Eestlastel tekkis nende vastassuunaliste tendentside tulemusel tavatu olukord, kus 2011. aastal sündis teisi lapsi (4202) rohkem kui esimesi (4125).

Joonis 2. Ema vanus esimese lapse sünnil. Eesti ja Euroopa piirkonnad, 1960–2016. Allikas: Eurostat, autorite arvutused.

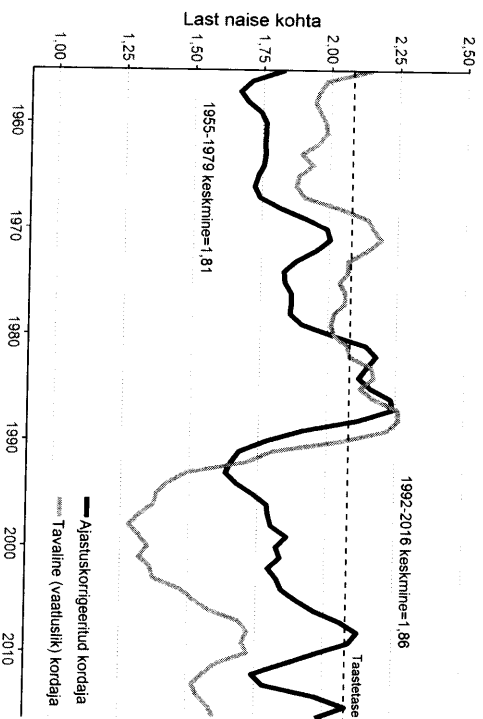
seisvumisel, oma kodu soetamisel ja töömaailmas kindlama positsiooni saavutamisel tuleb ütelda.

Euroopa piirkondade taustal paistab Eesti sündimajastuse trend silma omalaadse rihnavahetusega. Nii nagu teistes malthusliku abielulismudeli levikuajasse kuulunud maades algas ka Eestis 1950. aastatel abielulmuse ja sündimuse noorenemine. Laste peredesse sündimise vanuse poolest sarnanes Eesti tollal Põhja- ja Lääne-Euroopaga. 1970. aastatel sai see sarnasus otsa, sest trendisuuuna muutumise asemel Eestis laste sünni nooremassesse ikka nihkumine jätkus ja 1980. aastatel jõudis naiste keskmine vanus emakssaamisel Ida-Euroopaga sarnasele tasemele (22–23 aastat). Eesti dokumenteeritud rahvastikuloo kontekstis väga varane sündimajastus valitses paarkümmend aastat, kuni 1990. aastate alguseni. Selle aluseks võib pidada sotsiaalsilike riikide ühiskondadele ainuomaseid mehhanisme (korterite administratiivne jaotamine, tänapäevaste rasestumisvastaste vahendite piiratud kättesaadavus, praegusest märgatavalt väiksem õppekohtade arv ülikoolides, väiksemad tööd ja vaba ajaga seotud valikuvõimalused jms), mis otseselt või kaudselt stimuleerisid varast lastesammist (Ka-

tus jt 2007). Nende mehhanismide äralangemine 1990. aastate algul tõi ajastuspöörde ka Ida-Euroopasse.

Isestevuse taastamise ajaga võrreldes on laste sünni nihkunud Eestis praeguseks viie aasta võrra hilisemasse ikka: emade keskmine vanus esiklapse sünnil ulatus mullu 27,7 aastani. Selle tagajärjeks on sündimuse aastapõhiste näitajate märkimisväärtne vähenemine alates sündide koguarvust kuni summaarse koridajani. Ajastuspöörde mõju võib taasisestevunud Eestis hinnata seni umbes viie aastakäigu suurusks: sündimuse tõus on tähendanud ligikaudu 70 000 sünni toimumata jäämist ajavahemikus 1991. aastast praeguseni. Euroopa piirkondade kohta esitatud võrdlused andmed lubavad oletada, et sündimusea tõus jätkub Eestis vähemalt järgmise kümneni lõpuni. Selleks ajaks on naiste keskmine vanus esiklapse sünnil tõusnud 29–30 eluaastani ning ühtlustunud Põhja- ja Lääne-Euroopaga.

Rahvastikutaste seisukohalt on keskne küsimus, kui suur osa kirjeldatud muutuse tõttu toimumata jäänud sündidest on hajutatud varasemast pikemale ajavahemikule ja kui suur osa neist jääbki toimumata. Esimese pidepunktü vastuse leidmiseks annab sündimuskordajate ajastuskorrigeerimine, mis võimaldab sündimusea tõusu mõju aastapõhiste näitajatest kõrvaldada. Ajastusmõjust puhastatud hinnanguid Eesti sündimustaseme kohta on esitanud mitu uurijat (Goldstein jt 2009; Bongaarts, Sobotta 2012), Euroopa Liidu kõigi riikide kohta avaldab selliseid hinnanguid korrapäraselt Viini demograafiainstituut. Bongaartsi-Feeney meetodil tehtud arvutustest nähtub, et sündimuse vähenemine kestis Eestis 1993.–1994. aastani (joonis 3). Sealpeale harilikku ja ajastuskorrigeeritud sündimuskordaja trendisuumund lahknuvad. Korrigeeritud kordaja vähenemine peatus tasemel 1,60–1,65 last naise kohta ja pöördus seejärel mõõdiku tundlikkusest tingitud võngete järel tõusule. Harilik sündimuskordaja, mida avaldab Statistikaamet, jätkas aga vähenemist 1998. aastani. Kahe näitarvu trendi pöördetähtsuse vahel jäävas ajavahemikus (1994–1998) põhjustas sündimuskordaja vähenemist Eestis täies ulatuses sündimusea tõus. 21. sajandi alguskümnendil valitses mõlema näitarvu dünaamikas tõususuund, mis kinnitab sündimuse reaalselt suurenemist.

Joonis 3. Laste sünni ajastuse mõju sündimuskordajale. Eesti, 1955–2016. Allikas: Eurostat 2018, autorite arvutused.

Peale Eesti taasiseseisvumisele järgnenud aja on joonisel 3 esitatud hariliku ja ajastuskorregiiritud sündimuskordaja aegread ka eelnenud kümnendite kohta alates 1955. aastast. Neist andmetest selgub, et vastupidi nüüdisajale olid sündimuse aastapõhised näitavad nõukogude Eestis süninitusea noorenemise tõttu näiliselt suurendatud. Ajastuse sündimuskordajaid suurendavat mõju on kirjanduses võrdlemisi harva esile toodud, kuid selle arvestamine seab kahtluse alla levinud arusaama, nagu oleks nõukogudeaegset Eestit iseloomustanud valdavalt taastetasemeline sündimus, iseseisvuse taastamisele järgnenud perioodi aga varasemast mätksa väiksem sündimus.⁴ Tegelikult peab misisugune väide panna vaid mõeldud sajadi kaheksakümnendate ja üheksakümnendate aastate võrdlemisel. Pikemate ajaloikude kõrvutamisel selgub, et kontrasti sündimuskordajate vahel ei ole tekitanud mitte erinevus sündimuse tasemes, vaid 1950.–1980. aastatel peremoodususes välisenud noorenemise ja hilisema vastassuunali-

⁴Näiteks kirjutatakse ühes mullu ilmunud raamatus, et “sündimus taastootis eestlaste arvu okupatsiooniaastail” (Traagepera 2018: 136).

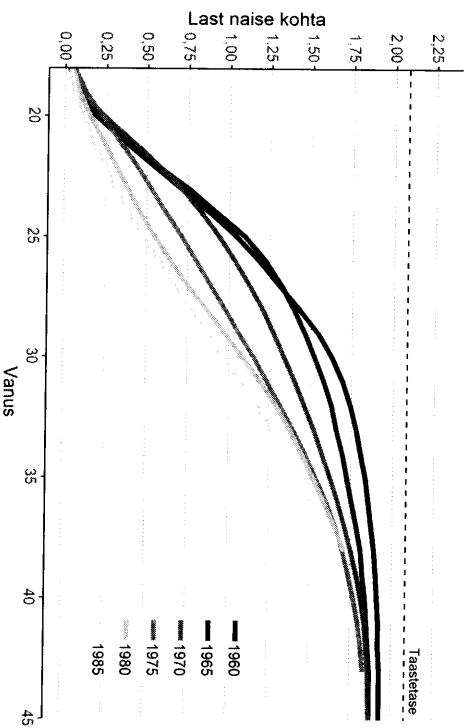
se nihke mõju. Selle kõrvaldamisel võtab sündimustrend harjumuspärasest sootuks erineva ilme: ajastuskorregiirimise järel on ajavahemiku 1955–1979 summaarne sündimuskordaja keskmiselt 1,81, aastate 1992–2016 sama näitav aga keskmiselt 1,86 last naise kohta. Seega, kui kaheksakümnendad aastad kõrvale jätta, oli ajastusmõjust puhastatud keskmine sündimustase madalam nõukogude perioodil, mitte iseseisvuse taastamisele järgnenud ajal.

2.3. Tegelik laste arv

Teise ja olulisema pidepunkti tegeliku sündimustaseme kindlakstegemiseks annavad põlvkonnaajajad, täpsemalt reproduktiivva vältel sündinud laste arv. Neljakümnendatesse eluaastatesse jõudnud aastakäikude puhul annab see täpse ettekujutuse iga põlvkonna panusest rahvastikutasestesse.

Joonis 4 näitab sündinud laste arvu naiste põlvkondades, kes on kujundanud Eesti sündimustrendi taasiseseisvumisele järgnenud aja kestel. Kõige vanemaks võrdlusega hõlmatud põlvkonnaks on 1960. aastal sündinud, kes olid 1990. aastate ühiskonnamuutuse ajaks jõudnud 30. eluaastate algusse. See põlvkond esindab paljusid veel 1970.–1980. aastatele omast käitumismustri, mille puhul lapsed sündisid varsti pärast haridustee lõpetamist või õpingute ajal ja kolmekümnendaks eluaastaks oli 80% laste sündidest toimunud. 1960. aastakäigu naistel sündis reproduktiivva lõpuks keskmiselt 1,93 last.⁵ Huvitav on tõsiasi, et ehkki selle põlvkonna peremoodususe kõrgpunkt langes suure sündimusega 1980. aastatesse ja laulva revolutsiooni aega, ei küüni tegelik laste arv taastetasemeni. See kinnitab, et 1970.–1980. aastate suured

⁵2011. aasta rahvaloendusel esitati kõigile 15-aastastele ja vanematele naistele küsimus sünnitanud laste arvu kohta. Loenduse tulemusel näitasid 1960. aasta põlvkonna keskmiseks laste arvuks 1,93. Seda võib pidada tõepärasemaks kui iga-aastasel sündide statistikal põhinevat hinnangut (2,05), mida on moonutanud 1980.–1990. aastate ulatuslik ränne. 1970. aastal ja hiljem sündinud põlvkondade puhul langesvad eri allikatel põhinevad hinnangud üsna täpselt kokku.

Joonis 4. Tegelik laste arv, Eesti, 1960–1985. aastal sündinud naiste aastakäigud. Allikas: Statistikanmet, autorite arvutused.

sündimuskordajad olid paljus laste sünni nooremisse ikka nihkumise tingitud tehistõik.

Eesti rahvastikuloos olid 1960. aastate alguse aastakäigud 20. sajandi põlvkondadest siiski ühed kõige lasterohkemad. Rahvaloenduste andmetel oli 1910. aastatel sündinud eesti rahvusest naistel keskmiselt 1,80–1,85 last. 1920. aastate teise poole aastakäikudes vähenes lapsesus sõja ja sellele järgnenud Stalini aja kajastusena 1,70–1,75-ni. Järgnevates, 1930.–1940. aastate põlvkondades hakkas laste arv aegamööda suurenema ja tões jätkus kuuekümnendate alguse aastakäikudeni.

1960. aastate keskpaiga ja 1970. aasta põlvkondade puhul on joomiselt selgesti nähtav eespool juttuks olnud laste sünni nihkumine hilisemasse vanusesse, mis avaldub graafikujoonte laugemas tõusunurgas. Samuti võib näha reproduktiivva lõpuks sündinud laste arvu vähenemist, kuid selle ulatus on väiksem, kui aastapõhiste sündimuskordajate muutuse põhjal võiks arvata. Arvutuste kohaselt sünnitasid 1965. aastakäigu naised keskmiselt 1,87 last. 1970. aasta põlvkonnal, kelle pererule jääb juba põhiosas iseseisvuse taastamisele järgnenud aega, sündis keskmiselt samuti

1,87 last ehk 0,06 lapse võrra (3,1%) vähem kui võrdluse lähtepunktiks olevas 1960. aastate kohordis.

1970. aastate keskpaigas sündinud põlvkondades kujuneb keskmine laste arv pisut väiksemaks. 1975. aasta põlvkonnas oli 2017. aasta lõpuks sündinud keskeltäbi 1,83 last naise kohta. Arvestades, et selle aastakäigu liikmed olid arvutuse tegemise ajal 43-aastased, kajastab see võrdlemisi täpselt põlvkonna lõplikku laste arvu. Kahesakümendatel aastatel sündinute kohta, kes täidavad pearolli Eesti praeguse sündimustaseme kujundamisel, lõplikku laste arvu veel öelda ei saa. Kuid joomiselt esitatav abi võib ka nende põlvkondade kohta mõne tähelepaneku teha.

1980. aastakäigu (arvutuse ajal 38-aastased) graafikujoon on kahesakümendates eluaastates süstemaatiliselt madalamal kui eelmise, 1975. aasta põlvkonna joon. See näitab laste sünni küllaltki tugeva vanemasse ikka nihkumise jätku nende aastakäikude võrdluses. Olulisem on aga see, et laste arvu erinevus kolmekümendates eluaastates 1980. ja 1975. aasta põlvkonna vahel peaaegu kaob. See tähendab, et nooremis põlvkonnas kahesakümendates eluaastates sündimata jäänud lapsed ei jäänudki sündimata, vaid tulid ilmale mõnevõrra hiljem. 1980. ja 1985. aastakäiku kujutavate graafikujoonte vahe on aga eelnevaga võrreldes väiksem. See näitab, et peremoodustuse hilisemasse vanusesse nihkumise tempo on hakanud kahesakümendatel sündinud aastakäikudes aeglustuma. Tegemist on uue, kuid ootuspärase muutusega, mis aastapõhises emade keskmises vanuses veel selgesti ei kajastu.

Keskmine laste arv jääb 1985. aasta põlvkonnas vaatlusaja lõpuni (nooremisse aastakäiku kuuluvad naised olid arvutuse ajal 33-aastased) 1980. aastakäigu omast mõnevõrra väiksemaks. On võimalik, et 1985. aastakäigu veidi väiksem laste arv kajastab viimase majanduskriisi mõju, mis tabas seda põlvkonda 20. eluaastate keskpaigas ja võis tekitada raskusi tööelu alustamisel. Järgnevad aastad näitavad, kas praegu andmetes kajastuv laste arvu vähenemine jääb sellisena püsima või muutub see 1985. aasta põlvkonna 30. eluaastate lõppu jõudes mõnevõrra väiksemaks.

Aktiivses pereloomes olevate nooremate põlvkondade kohta annavad lisateavet sündimuskavatsused. Käesoleva kümnenäi

alguses toimunud Eurobaromeetri küsitluse kohaselt oli soovitud laste arv 25–39-aastastel Eesti naistel keskmiselt 2,3 ja 15–24-aastastel 2,2 (Testa 2012). Selline tulemus näitab poolehoiu jätkumist kahelapselisele peremudelile, mis on taastatsemele suhteliselt lähedase sündimuse oluliseks eelduseks. Kui võrrelda seda 21. sajandi esimesel kümnendil kogutud samasuguste andmetega, pole soovitavas laste arvus kuigi suuri muutusi toimunud. Ehkki kavaatsuste teostumine pole kunagi täielik, annab soovitud laste arvu stabiilsus tuge ootusele, et tegelik laste arv kujuneb ka nooremates põlvkondades suuremaks, kui aastapõhiste, ajastusmõjust puhastamata sündimuskordajate põhjal võiks oletada.

Hinnangu te järgi võiks keskmine laste arv Eesti 1980. aastate põlvkonnades jääda vahemikku 1,80–1,85 ehk 11–13% taastatsemest allapoole.⁶ See tähendab suurema osa, ehkki mitte kõigi kahekümnendates eluaastates edasiliitunud laste sündimist kolmekümnendate eluaastate lõpuks. Tegelikku laste arvu põhjal mõelduna on Eesti sündimustase Euroopa Liidu keskmisest (1,69 last) ligi kümnendiku võrra kõrgem. Keskmise laste arvu poolest sarnaneb Eesti sündimustase Lääne-Euroopa riikide keskmisega (1,82), olles eespool Ida-Euroopast (1,67) ja Lõuna-Euroopast (1,47), kuid jäädes alla Põhjalaadele (1,95).⁷

2.4. Esimesed, teised ja kolmandad lapsed

Perele elus on laste sünd mitmest etapist koosnev teekond, mis saab alguse esimese ja lõpeb viimase lapse sünninguga ning mille käigus ei muutu mitte ainult pereliikmete arv, vaid ka pere vajadused ja elukorraldus.

Väiksema laste arvu tõttu on selle teekonna pikkus tänapäeval lühem kui minevikus; nüüdisajal eelistab kõige suurem osa peredest piirduda kahe lapsega. Sellise peremudeli populaarsust võib

seletada mitme asjaoluga: võimalus saada mõlemast soost lapsi, lapsed on teineteisele kaaslaseks, lapse kaotusega seotud riskid on paremini maandatud, kooskõla ühiskonnas valitseva lapse-susnormiga jm (Sobotka, Beaujouan 2014). Kahelapseliste kõrval leidub aga küllaltki palju ka lastetuid ning ühe- ja kolmelapselisi peresid. Kolmanda lapse sündi on demograafid tänapäeval mõtestanud perede valikuna, mida ühiskondlikud normid tugevasti ette ei kirjuta ja mis on seetõttu pigem indiviidualsete teguritega (Ryder 1980). Nende suurema esindatusega rühmade prognoosid määravadki nüüdisrahvastike sündimustaseme. Kõrgema järjekorra sündide osakaal ja panus rahvastiku taastasesse ei ole üldjuhul kuigi suur.⁸

Järonev selgitab, kuidas on Eestis alates 1960. aasta põlvkonnast muutunud erineva järjekorra sündide arv (joonis 5–7). Nende muutuste analüüs on autorite teada esmakordne. Joonis 5 kujutab esmassündide arvu ühe naise kohta, mis on tõlgendatav ka esimese lapse sünni tõenäosusena. Selle vastandtõenäosus, millele visuaalselt vastab graafikujoonte kaugus joonise ülaservast, näitab aga lastetusmäära. Kõige vanemas joonisel kujutatud põlvkonnas jäi reproduktiivne lõpuks lastetaks vähem kui kümnendik naistest.⁹ Järonevates aastakäikudes on aset leidnud lastetusmäära järkjärguline tõus. 1975. aastal sündinud naiste hulgas (arvutuse ajal 43-aastased) on lastetusmäär suurenenud ligi 13%-ni. Nooremates joonisel kujutatud aastakäikudes võib lastetusmäär prognoosi järgi kerkida 15%-ni. Lastetusmäära tõus 1960.–1970. aastatel sündinute hulgas on iseloomulik enamikule Euroopa riikidele (Miettinen jt 2015).

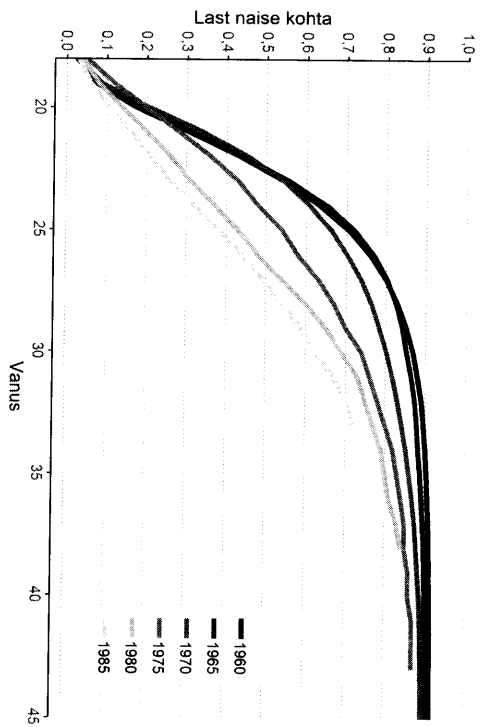
Joonis 6 näitab, milline on olnud teise lapse sünni tõenäosuse muutus. Kõige esimeses, 1960. aasta kohordis sai teise lapse kaks kolmandikku naistest. 1970. aastakäigus on kaks (või enam) last sünnitanute suhtarv reproduktiivne lõpuks 4–5% võrra väik-

⁶Eestlastel võib laste arv olla kogurahvastiku keskmisest veidi suurem, 1,90 läheduses.

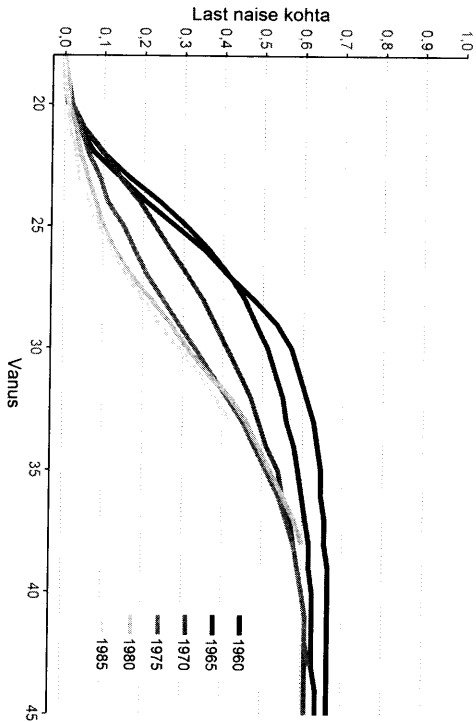
⁷Võrdluses kasutatud laste arvud käivad 1976. aastal sündinute kohta. Võrdluse tegemise ajal olid sellesse põlvkonda kuuluvad naised 41–42-aastaselt.

⁸Aastatel 2000–2017 moodustasid neljandad ja järgmised lapsed keskmiselt 6% kõigist Eestis registreeritud sündidest.

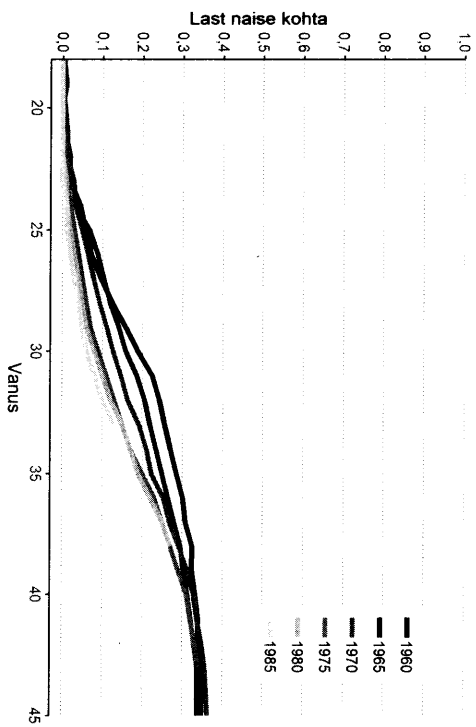
⁹Eesti rahvastiku loos suurima lastetusmäära (üle 25%) leiame 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse aastakäikudest (Gorffelder, Puur 2019).

Joonis 5. Esimeste laste arv. Eesti, 1960–1985. aastal sündinud naiste aastakäigud. Allikas: Statistikaamet, autorite arvutused.

Joonis 6. Teiste laste arv. Eesti, 1960–1985. aastal sündinud naiste aastakäigud. Allikas: Statistikaamet, autorite arvutused.

Joonis 7. Kõrgema järjekorra laste arv. Eesti, 1960–1985. aastal sündinud naiste aastakäigud. Allikas: Statistikaamet, autorite arvutused.

sem. Huvitav on asjaolu, et hoolimata eespool jutuks olnud lastetuumääratõusust ei ole teise lapse sünni tõenäosuse vähenemist 1975. aasta põlvkonnas märgata. Seda pole näha ka järgmises, 1980. aasta põlvkonnas. 2017. aasta lõpuks, kui selle aastakäigu naised olid jõudnud 36.–37. eluaastani, oli neist 60% sünnitanud vähemalt kaks last. Noorimas, 1985. aastakäigus on teise lapse sünni tõenäosuses näha mõõdukat vähenemist, kuid selle põlvkonna kohta on siiski veel vara põhjapanevaid järeldusi teha.

Kõige väiksem on olnud kolmandate ja järgnevate sündide arvu muutus (joonis 7). Kuigi tulemus on selgesti näha lapsesaamise nihekummine hilisemas vanusesse, pole graafikujoonete asetusest võimalik välja lugeda kõrgema järjekorra laste arvu vähenemist nooremates põlvkondades.¹⁰ Teisisõnu, 1970.–1980. aastatel sündinud põlvkondades võib oodata enam-vähem sama suurt kolmandate ja järgnevate sündide arvu ühe naise kohta

¹⁰Kolmandate ja järgnevate sündide andmed on esitatud summeerituna, mistõttu joonisel 7 esitatud teave ei ole tõlgendatav kolmanda sünni tõenäosusena, vaid 3+ laste sündide keskmise arvuna ühe naise kohta.

kui 1950. aastate lõpu ja 1960. aastate alguse aastakäikudes, kelle perekasvu aeg langes suure sündimusega kahesakümmendatesse ja laulva revolutsiooni perioodi.

Joomistest 5, 6 ja 7 moodustuv tervikpilt näitab, et Eestis pärast iseseisvuse taastamist aset leidnud sündimuse vähenemisele on kõige suuremat mõju avaldanud lastetuse suurenemine ja vähemal määral ka teise lapse sünni tõenäosuse kahanemine. Kui arvestada, et nooremates põlvkondades pole märgata kõrgema järjekorra laste arvu olulist vähenemist, siis on üsna tõenäoline, et neist 1970. aastate ja 1980. aastate algupoolel sündinud naistest, kes on otsustanud saada vähemalt ühe lapse, võib kolmanda lapseni jõuda isegi veidi suurem osa kui laulva revolutsiooni põlvkondades. Koos lastetusemäära samaaegse tõusuga osutab see sündimuskäitumise polariseerituse mõningasele suurenemisele.

Eesti rahvastikupoliitikas on riigikogu XIII koosseisu ajal suuremat tähelepanu pööratud lasterikkaid (kolme ja enama lapsega) peresid toetavate poliitika-meetmete arendamisele. Tehtu vajalikkust vähimalgi määral kahtluse alla seadmata juhiivad põlvkonnasündimuses toimunud muutused tähelepanu vajadusele otsida ka selliseid lahendusi, mis aitaksid tagasi hoida lastetute ja ühelapseliste perede osakaalu suurenemist. Eestis praegusel kümnendil reproduktiiviea lõppu jõudnud aastakäikudes ulatub lastetute ja ühelapseliste naiste osakaal koosvõetuna 40%-ni, kolme- ja enamalapseliste suhtarv aga 20%-ni.

Riigikogu menetluses oleva rahvastikupoliitika põhialuste dokumendi ettevalmistamise käigus tehtud arvutus näitas, et lastetute ja ühelapseliste perede nii suure osakaalu juures ei ole sündimuse taastatavuse saavutamise tõenäoline, seda ka juhul, kui kolmandate laste sünni tõenäosus tänu viimastel aastatel rakendatud meetmetele suureneks. Arvutused näitasid, et lastetusemäära üheprotsendise muutuse (suurenemise või vähenemise) mõju sündivate laste koguarvule on viis-kuus korda suurem kui kolmandal lapse sünnitõenäosuse üheprotsendise muutuse mõju. Rahvastikupoliitika seisukohast juhib see tähelepanu universaalse lähenemise tähtsusele, s.t toetada tuleks kõigi laste sünni ja kasvamist (alates esimestest lastest), mitte teha panust ainult väikesele osale tervikust (Kolmandad sünnid moodustasid ajavahet-

mikus 1991–2017 registreeritud sündide koguarvust keskeltläbi 13%). Sellist järeltust toetavad muu hulgas ka 20. sajandi keskpaiga beebbuumi õppetunnid (Van Bavel, Reher 2013). Sünnimuse naasmisel taastatavale etendas tookord keskset osa lastetusemäära vähenemine ja kahelapselise peremudeli kindlustumine, mis koos suurendasid nendeigi perede hulka, kus said sündida ka kolmandad ja neljandad lapsed.

2.5. Hariduse ja põlisusega seotud erinevused

Üks viis, kuidas otsida ja leida võimalusi sündimuse suurendamiseks, on tähelepanu pööramine sellistele rahvastikurühmadele, mille puhul on soovitud ja tegelikku laste arvu lahnevus keskmisest suurem. Eestis on üks olulisemaid seda sorti rühmi kõrgharitud naised. Viimase paarkümne aastaga on kõrghariduse omandanute osakaal 25–34-aastaste naiste hulgas suurenenud Eestis ühelt viiendikult 52%-ni. 2011. aasta rahvaloendus näitas selgelt, et hariduse ja laste arvu vahel valitseb Eestis negatiivne seos. Praeguse kümnendi alguseks neljakümmendatesse eluaastatesse jõudnud aastakäikudes oli kõrgharidusega eestlannadel keskmiselt 1,76 ja keskharitutel 1,95 last. Põhiharitute sündimus oli aga taastetasemest kõrgem (keskmiselt 2,36 last).

Asjasse süvenemata võiks arvata, et kõrgharidusega käib kaasas laste tagasihoidlikum väärtustamine teiste eneseoosusvõimalustega võrreldes. Uuringute andmed seda aga ei kinnita, vaid näitavad lapsesüsteemide suhtelist sõltumatust haridusest. Nii võiks kõrgharidusega eestlannade arvates olla ideaalses Eestis peres keskmiselt 2,5 last, keskharitute ja põhiharitute ideaalse peremudeli juurde kuulub vastavalt 2,4 ja 2,6 last (Katus jt 2008). Ka enda perre soovitud laste arv oli noortel naistel haridustasemei üsna sarnane.

Rahvastikupoliitika üle peetavas mõttevahetuses võib mõnikord kuulda arvamus, nagu oleks laste sünni esmaseks ja peamiseks takistuseks puudujäägid perede ainelises kindlustatuses. Kuna lastega seotud otsused kulud moodustavad kaaluka osa perede väljaminekutest ja iga järgmise lapse sünniga materiaalsed väljadused suurenevad, siis on selline vaade arusaadav ja põhjen-

datud. Kuid arvestades tugevat positiivset seost hariduse ja sissetuleku suuruse vahel,¹¹ vajab sel juhul selgitust, miks lapsesus-ideaalide sarnasuse juures ei ole positiivset seost ka laste arvu ja hariduse vahel. Rahvastikupoliitikas juhib see vastuolu tähelepanu laste sümni ja kasvatamisega seotud loobumisi- ehk alternatiivkultule, mis on proportsionaalne inimese võimega end perevähilistes rollides, eelkõige tööalaselt teostada. Loobumiskulu on seetõttu suurem just kõrgema hariduse ja sissetulekupotentiaaliga rühmadel ning mikromajandusliku käsitluse kohaselt moodustabki see sündimuse ja hariduse negatiivse seose aluse (Becker 1991).

Kuna hariduse ja sissetuleku seost pole võimalik teistsuguseks muuta, on loobumiskulu vähendamise peamiseks teeks niisuguste poliitikameetmete arendamine, mis ataksid laste kasvatamist ja töötamist ühitada. See ataks vältida olukordi, kus ollakse sunnitud ühest teise kasuks loobuma. Tähtsamate loobumiskulu vähendavate meetmete hulka kuulub kõigile kättesaadav lapsehoiuteenus ja piisavat asendussissetulekut pakkuv vanemapuhkuse süsteem. Just erineva sissetulekuga vanemate erineva loobumiskulu arvestamise vajadus on põhjus, miks pole ka näiteks Põhjamaades vanemahüvitise määr kõigi jaoks ühesugune, vaid on seatud sõltuvasse lapse sümni eelnenud sissetulekust. Mimes uuringus on leitud tõendeid niivõrd hästi kättesaadava lapsehoiuteenuse kui ka kõrge asendusmääraga vanemapuhkuse süsteemi sündimust toetava mõju kohta (Rindfuss jt 2010; Puur jt 2016). Samuti leidub tõendeid selle kohta, et laste sümni tõenäosusele võivad positiivset mõju avaldada soorollide sümmeetrilisust soosivad hoiakud ja praktika (Goldscheider jt 2015). Kõrgharitude osakaalu suurenenine nooremates põlvkondades suurendab loobumiskulu vähendavate meetmete olulisust varasemaga võrreldes.

Niivõidi-Eestis mõjutab kogurahvasliku sündimuse taset tuntuvalt ka sõjajärgse sisserände tulemusena tekkinud arvukas välis-päritolu rahvas. Rahvaloenduste andmetel on eeslaste laste arv alates 1930. aastatel sündinud põlvkondadest teistest rahvustest

eeslimalaste oma järjepidevalt ületanud. Kui 1930. aastatel sündinute hulgas oli eestlannadel keskeltäbi 0,12 last rohkem, siis 1940. ja 1950. aastakäikudes sündimuslõhe suurenes, vastavalt 0,29 ja 0,38 lapseni. Maksimumi saavutas see kuuekümmendatel aastatel sündinute seas (0,44 last); 1970. aastate põlvkondades oli erinevus keskmiselt 0,24 last.

Hiljuti koostöös Moskva uurijatega tehtud analüüs näitas, et üheks oluliseks erinevuse põhjuseks tuleb pidada sisserännanute ja nende järelpõlve senist aeglast lõimumist Eesti ühiskonda (Puur jt 2017). Seetõttu järgib teisest rahvusest eestlimalaste klitumine paljus päritoluma (eeskätt Venemaa) mustreid, mida laeloomustab Eestiga võrreldes tagasihoidlikum soov saada teist ja kolmandat last. Tulevikus peaks erinevus laste arvus mõnevõrra vähenema, sest lõimumine (eesi keele oskus, eestikeelses koolis õppimine jms) muudab välispäritolu eestlimalaste perekäitumise eeslaste omaga sarnasemaks, suurendades teise ja kolmanda lapse sümni tõenäosust. Nii võib edukal lõimumisel olla positiivne mõju ka rahvastikutuastele.

3. EESTI PEREPOLIITIKA JA SELLE MÕJU SÜNDIMUSKÄITUMISELE

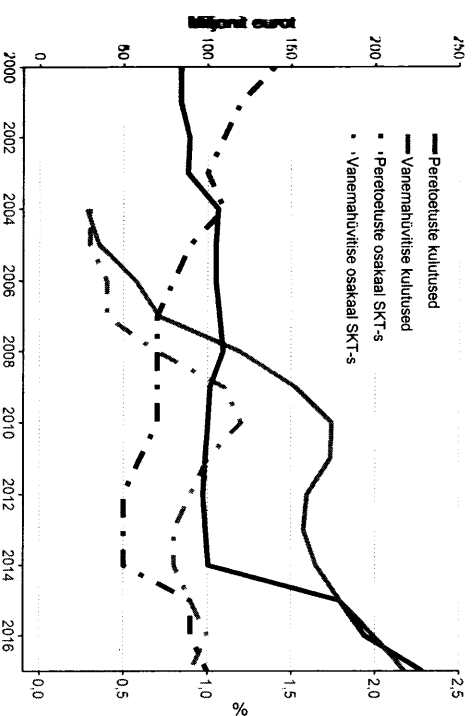
Poliitikameetmete võimalustest sündimust mõjutada annab ettekujutuse soovitud laste arvu võrdlus tegeliku sündimusega. Eespool oli juttu, et praeguse kümnenäi algupoolel ulatus soovitud laste arv 15–39-aastastel naistel Eestis keskmiselt 2,2–2,3-ni, tegelik laste arv reprodutktiivvea lõppu jõudvates põlvkondades jääb aga vahemikku 1,80–1,85 last. Ühelt poolt annab lõhe soovitud ja tegeliku laste arvu vahel tunnistust soovide täitumist takistavate tegurite olemasolust, kuid teisalt viitab see ka sündimuse mõningase suurenenise võimalikkusele. Kuigi sündimuskäitumist mõjutab suur hulk indiviidualseid ja ühiskondlikke tegureid (REPRO 2011), on lapsesaamise soovides ja nende soovide täitumises arvestatav osa ka perepoliitikal.

Perepoliitika mõju käsitlemisel on alustuseks tähtis teadvustada, et ehkki sündimuse suurendamine on paljudes kahtleva rahvastikuga riikides tõusnud valdkonna prioriteediks, teenib pere-

¹¹ Statistikaameti 2016. aasta andmetel oli Eesti täisealise elanikkonna seas kõrgharitude ekvivalentsisissetulek 42% võrra suurem kui keskharituel ja 71% võrra suurem kui põhiharituel.

poliitika ka teisi eesmärke (OECD 2011). Need laste heaolu, perede sotsiaalmajandusliku toimetuleku, soolise võrdõiguslikkuse ja tööhõivega seotud eesmärgid on olnud aluseks ka Eesti perepoliitika arendamisel ja viinud praeguse meetmepaketi kujunemiseni. Sellele teekonnale on vahest kõige iseloomulikum ohud püüdnud murda lahti Nõukogude Liidus kasutatud lähenemisviisidest ja lahendustest otsimine mitmesugustest eeskujudest ja lahendustest. Seetõttu võib Eesti perepoliitikat leida nii sotsiaaldemokraatlikule kui ka Mandri-Euroopa mudelile omaseid jooni: solidaarsusel põhinevad universaalsed toetused ja helde vanemahukuste süsteem on Eestis kombineeritud üksikisiku vastutusele tugineva perekonnaõigusega ja avalike teenuste deentraliseeritusega. Rahvusvahelistes võrdlustes asetub Eesti nende riikide hulka, mis on suutnud üsna lühikese ajaga luua mitmekesise, perepoliitika erinevaid eesmärke teeniva meetmete süsteemi (OECD 2009; 2011; Luci, Thévenon 2011; Frejka jt 2016).

Üks sageli kasutatavaid riikide perepoliitika hindamise viise on selleks eraldatud raha hulga võrdlemine. Eesti investeeritud 2019. aastal laste- ja perepoliitika valdkonda 707,6 miljonit eurot (vt ka joonis 8), mis asetab meid rahalise panuse poolest Euroopa keskmiste hulka. Praeguse kümnenääd keskpäigas erinevad ELi riikide investeringud laste- ja perepoliitikasse üle kolme korda, ulatudes 1,1%-st SKTst Leedus, Maltal, Kreekas ja Hollandis 3,5%-ni SKTst Taanis (Eurostat 2018). Kuigi see suhtarv määrib, kui palju on riigil võimalik peresid poliitikameetmetega abistada, ei ole eraldatava raha hulga ja sündimussäätajate vahel siiski üksühendist seost. Kui perepoliitika meetmeid tagasihoidlikult rahastavas Lõuna-Euroopas kipub olema tõepoolest väga väike sündimus ja perepoliitikasse rohkem investeerivas Põhja-Euroopas suurem sündimus, siis võrdlemisi palju kulutavad Austria (2,8% SKTst) ja Saksamaa (3,2%) on riigid, kus sündimuse tase jääb Euroopa keskmisele selgelt alla. Samuti on neis riikides suur lastetusmäär. Samas on Holland ja Iirimaa tagasihoidlikumatest investeringutest hoolimata (vastavalt 1,1% ja 1,9%) suutnud saavutada Euroopa keskmisest suurema sündimuskorda ja. Kokkuvõttes juhib see vastuolu tähelepanu tõsiasjale, et perepoliitikal eraldatava raha hulgast pole vähem tähtis see, millise

Joonis 8. Peretoetuste ja vanemahüvitise kulutused. Eesti, 2000–2017. Allikas: Rahandusministeerium, Statistikaamet, autoriie arvutused.

lõuue poliitikameetmesse raha suunatakse ning kuidas toetatavad lüue saamist ja kasvatamist muud ühiskondlikud tegurid.

3.1. Perede ainelist toimetulekut toetavad meetmed

Heinis on kasutusel universaalne progressseeruv lapsetoetuste süsteem, mis tähendab, et lapsetoetusele on õigus igal lapsel ja suurem toetust makstakse peredele, kus kasvab rohkem lapsi. Süsteemi universaalne ülesehitus lähtub arusaamast, et kõik lastega pered teevad laste kasvatamisel kulutusi, mida lasteta peredel ei ole, mistõttu hüvitab riik solidaarselt osa neist kulutustest. Suurema toetuse maksmine kolmandatele ja enamatele lastele on ühe kooskõlas perepoliitika eesmärgiga ennetada vaesust, sest just lüuerikad pered on keskmisest suuremas vaesusrisksis. Väijaduspõhine toetamine annab ühtlasi ka signaali, et lasterikkad pered on ühiskonnas väärtustatud. Seea toimub Eesti lastetoetuse süsteemi kaudu ressurside ümberjagamine nii jõukamatelt peredelt vllhekindlustatud peredele kui ka lasteta peredelt lastega peredele (Sotsiaalmiisteerium 2015).

Kui otseste rahaliste siirete mõju vaesusele on võrdlemisi lihtne hinnata ja selles on Eesti ka võrdlemisi edukas,¹² siis rahaliste toetuste mõju suhtes sündimusele konsensus puudub. Majandusliku sündimusteooria järgi on lapse saamine kaalutletud otsus, mille puhul vanemad hindavad lapse saamisega kaasnevat "kulusid ja tulusid" (Becker 1991). Selle vaatenurga järgi peaksid lastetoetused aitama osalt katta väljaminekuid, mis on seotud laste ülalpidamisega. Empiirilistes uuringutes on peretoetuste mõju sündimusele osutunud üldiselt tagasihoidlikuks, ehkki mõned analüüsid on näidanud ka positiivset seost (OECD 2011). Mõju tagasihoidlikkus võib seejuures olla tingitud toetuste suhtelisest väiksusest ja vähesest järgepidevusest (Luci, Thévenon 2011).

Lastetoetuste vähest järgepidevust võib probleemiks pidada ka Eesti puhul. Kuigi peretoetusi on aja jooksul lisandunud ja nende määra tõstetud, pole see enamasti suutnud kaasas käia elukalliduse tõusuga. Peretoetuste üldjuhul võrdlemisi väike roll perede eelarves on arvatavasti ka üks põhjusi, miks ei ole Eestis olnud võimalik näha seost nende poliitika meetmete ja sündimuse vahel. Viimaste aastate lastetoetuse märkimisväärne tõus¹³ ning lasterikka pere toetuse¹⁴ maksimine alates 2017. aasta 1. juulist alles hakkavad näitama oma võimalikku mõju sündimusele. Kuna praegu ületavad Eesti lasterikkaste peredele makstavad toetused Euroopa teiste riikide omi nii nominaal- kui ka absoluutväärtuselt ning on seetõttu üsna ainulaadsed, võivad need perede lapsesäämise otsustes hakata senisest suuremat rolli mängima. Kindlasti on toetuste tõus ja sellega kaasnenud teavitustegevus andnud mär-

¹² Statistikaameti andmetel vähenendasid 2016. aastal peretoetused ja vanemahüvitus laste absoluutset vaesust 6,7 protsendipunkti ehk ligi kahe kolmandiku võrra ning suhtelist vaesust 9,2 protsendipunkti ehk rohkem kui kolmandiku võrra. Rahandusministertuumi andmetel oli 2017. aastal peretoetuste eelarve ligi 229 miljonit eurot, moodustades riigieelarve kuludest kokku 2,5%.

¹³ Esimese ja teise lapse kohta 19,18 eurot kuus 2014. aastal 60 euroni 2019. aastal ning kolmanda ja iga järgneva lapse kohta 57,54 eurot kuus 2013. aastal 100 euroni 2015. aastal.

¹⁴ 300 eurot kuus 3–6 lapsega perele ja 400 eurot kuus seitsme ja enamaga lapsega perele.

Kui lasterikkaste perede väärtustamisest ühiskonnas. Ühiselt võib me olla andnud tõuke ka hiljutisele kolmandale ja enamale laste minutilise arvu kasvule, millest oli eespool juttu.

(1) Seste rahaliste toetuste kõrval saab perede majanduslikku tohmetulekut parandada ka maksusoodustustega. Eestis on peredel võimalik saada kahe või enamaga lapse kasvatamise korral maksumuudatustega iga kuni 17-aastase lapse kohta alates teisest lap-
nemis- ja tolliameti andmetel võimaldati 2017. aastal maksumuudatustega kokku u 65 500 lapsevanemale u 175,2 miljoni euro ulatuses. Kuigi maksusoodustuse esmane eesmärk on parandada perede majanduslikku toimetulekut, omistatakse sellele poliitilises arutluses tihti ka sündimuse soodustamise eesmärki. Maksusoodustustel on toetustega võrreldes teatud tähtsusega erinevus, sest solidaarse maksutulust rahastatava lisatoetuse asemel jäetakse sel juhul inimestele kätte suurem osa nende endi teenitud tulust. Seetõttu on tegu perede majanduslikku toimetulekut toetava meetmaga, mis ühtlasi soosib lisatulu teenimist ega vähenda töötamise stimuleid. Maksusoodustustest võivad eelkõige suurema sissetulekuga inimesed, sest väikese sissetulekuga inimestel puudub piisav tulu, mille arvelt maksusoodustust saada.¹⁵ Seetõttu on maksusoodustused vaesuse leevendamise eesmärgi seisukohast perepoliitika kõige väiksema kulutõhususega meede (Võrk jt 2014). Ei ole ilmselt üllatav, et just majanduslikult kõige haavatavamate rühmade seas (ühe vanemaga ning kolme ja enamaga lapsega leibkonnad) on kõige rohkem neid, kes ei saa maksuvaba lisatulu laste eest kasutada.¹⁶

Maksusoodustuse mõju sündimuskäitumisele on keeruline hinnata, sest tegu on üks kord aastas tagastatava summaga, mis-
tõttu selle roll perede igapäevases toimetulekus on väiksem kui lühikestel lastetoetustel. Teistes riikides tehtud perepoliitika ra-

¹⁵ 2017. aastal ei saanud soodustust kasutada ligi 8000 inimest enam kui 40 miljoni euro ulatuses, sest inimese enda või tema abikaasa tasutud tulunaks oli soodustuse saamiseks liiga väike.

¹⁶ Statistikaameti andmetel oli 2017. aastal leibkonnaliikme keskmise netoisissetulek kuus ühe vanemaga peredes 446,7 ning kolme ja enamaga lapsega paaride hulgas 498,1, ühe ja kahe lapsega paaride hulgas vastavalt 771,4 ja 601,8 eurot.

halviste meetmete mõju analüüsid on maksusoodustusi käsitletud osana laiemast toetuste paketiist, misõttu selgeid seoseid maksusoodustuste ja sündimuse vahel on raske leida (Thévenon 2011). Seejuures tuleb arvestada, et säärased skeemid on riikides erinevalt üles ehitatud ja nende võimalik mõju sõltub ka sellest, millised on konkreetses riigis levinud perevormid, töötamise muustrid ja üldisem sotsiaaltagatiste süsteem. Kui maksusoodustuste esmane eesmärk on toetada pere peamise leivateenija kodus olevat abikasat, võib see soodustada töötus- ja vaesusstõksu tekkimist ning see läbi perede majandusliku toimetulekut hoopis halvendada.

Kui lähtuda arusaamast, et laste soetatamisel on tähtis majanduslik kindlustumine, siis ainuüksi rahaliste siirete abil seda tagada pole võimalik, vaid arvestada tuleb laiemat ühiskondlikku ja majandusliku konteksti mõju. Empiirilised uuringud on näidanud, et majandusarengu seos sündimusega ei ole automaatselt positiivne (Myrskylä jt 2009). Üks põhjusi, miks suurema sissetuleku ja parema elatustasemega ei pruugi kaasneda sündimuse kasv, on see, et veel ühe lapse saamise asemel võivad vanemad soovida juba olemasolevatesse lastesse rohkem "investeeri", teisisõnu, leiikkonna suurenevat sissetulekut ei suunata mitte laste "kvantiteeti", vaid "kvaliteeti" (Cigno 1991). Perepoliitiliste meetmete arendamisel rõhutab see vajadust kasutada otseste rahaliste toetuste kõrval ka laste arengut ja heaolu parandavaid teenuseid. Majanduskasvu ja sündimuse üheselt positiivse seose puudumise teine võimalik põhjus on laste sünni ja kasvatamisega kaasnev loobumise- ehk alternatiivkulu: lapse saamine võib olla pärsitud seeõttu, et see toob endaga kaasa karjääri katkestamise ja sissetuleku märkimisväärse vähenemise. Mida paremini läheb majandusel ja mida suurem on sissetulek, seda suuremaks alternatiivkulu ehk lapse saamise hind muutub. Perepoliitika arendamisel tuleb alternatiivkulu vähendamiseks rakendada töö- ja pereelu tasakaalu toetavaid meetmeid.

4.2. Töö- ja pereelu ühitamist toetavad meetmed

Iseni on üks kõrgeima tööhõivega riike Euroopas ning ka naised onalevad tööturul aktiivselt.¹⁷ Vanuserühmas 25–34 eluaastat on liigikulu pooltel Eesti naistel kõrgharidus, samaalsetest meestest on see vaid umbes kolmandikul. See näitab, et Eesti naised vältitavavad enesearengut ja eneseteostust ka väljaspool kodu. Ometi toob laste sünd naistel erinevalt meestest kaasa märkimisväärted (õkkatkestused, mis annavad oma osa Euroopa suurimase no moolisise palgalõhnessesse¹⁸ ja võivad seega suurendada lapse saamistegu seotud alternatiivkulu. Kuna töö- ja pereelu kulgevad elukaare vaites paljusk rööbiti, on väga tähtis, et võimalused neid kunkureerivaid elutahke ühitada oleksid soodsad ega sunniks inimeel legema valikut vaid ühe või teise kasuks.

Üks keskseid töö- ja pereelu ühitamist toetavaid meetmeid on nullulikul vanemapuhkus ja -hüviitis. Kui peretoetuste mõju sündimusele peetakse pigem tagasihoidlikuks, siis vanemahüviitel nähtakse sündimuse soodustamises suuremat rolli (D'Addio, Mira d'Hercule 2005; Luci, Thévenon 2011). Selle põhjuseks on asjalolu, et eelneva sissetuleku suurnust arvestavad vanemahüviitise skeemid ei käte üksnes peredele makstavat rahalist toetust, vaid hüvilis on kombineeritud puhkuseõiguse, sotsiaalsete tagatiste ja õkkukusega. Nii ei aita vanemahüviitis katta mitte ainult lapse kasvamisega seotud otsesteid kulusid, vaid leevendab ka lapse saamistegu kaasnevaid kaudseid kulusid ning võib olenevalt skeemi

¹⁷ Eurostat'i andmetel oli Eesti 2017. aastal 20–64-aastaste tööhõive määritri (79%) pooldest Euroopa Liidus Rootsi ja Saksamaa järel kolmandi kohul. Eesti naiste ja meeste tööhõivemäär on vastavalt 75% ja 82%. Tõukõikijale taandatudil ületas Eesti naiste ja meeste hõivemäär nii Rootsi kui ka Saksamaa oma.

¹⁸ Igu lapse sünniga suureneb sooline palgalõhe keskmiselt 1,2% (Auspai jt 2010). Tegemist on ühe negatiivse emadusmõju (maternity penalty) ilminguga: lapse saamine toob naise jaoks endaga kaasa lauteritute sookaastastega võrreldes ebasoodsaid tagajärge, nagu väiksem palk, aeglusam edenemine karjääriradeliil, väiksemad sissetulekust sõl- luvval toetused jms.

ülesehitusest motiveerida vanemaid hoolduskooormust võrdsemalt jagama.

Vanemahüvitus on ainus perepoliitika meede, mille mõju sündimusele on Eestis spetsiaalselt uuritud. 2006. ja 2009. aastal tehtud analüüside järgi on vanemahüvitisel olnud sündimuskäitumisele positiivne mõju (Võrk, Karu 2006; Võrk jt 2009). Analüüside tulemused viitasid sellele, et vanemahüvitise kehtestamine andis hoogu juurde juba veidi varem alguse saanud sündimusele ning motiveeris senisest rohkem lapsi saama eelkõige kõrgharidusega ja kõrgema palgaga naise, kelle hulgas suurenes teise ja kolmanda lapse sünnitõenäosus. Suurem mõju just sellele rühmale on vanemahüvitise skeemi ülesehitust silmas pidades ootuspärane, sest erinevalt lastetoetustest vähendab vanemahüvitus määrkimisväärselt lapse saamisega kaasnevat alternatiivkulu. Sünnide ajastamisel võib vanemahüvitus autorite hinnangul toimida kahte pidi: esiteks, sündide edasi lükata, sest tekib soov oma tulusid enne hüvitise määramist suurendada, ning teisalt jällegi sündide kiirendada, sest puudub vajadus sääste koguda ja miinimummääras hüvitise saamiseks pole vaja ka eelnevat töösuhet omada. Helledet vanemahüvitist siiski sünnitusea tõusu oluliseks põhjuseks pidada ei saa, sest sünnitustiga hakkas Eestis tõusma kümnekond aastat enne sissetulekuga seotud vanemahüvitise kasutuselevõttu ja tõuseb ka neis riikides, kus sellist meedet pole rakendatud.

Viimastel aastatel on kõlanud arvamus, et vanemahüvitise mõju sündimusele on nõrgenenud (Tiit 2012), ja on küsitud, kas nii kalli meelme jätkamine on mõistlik. Ka rahvusvahelised organisatsioonid on Eesti perepoliitikat arvustanud vahendite liiga suure koondamise pärast võrdlemisi lihtikesele ajavahemikule laste sünni järel (OECD 2012). Vanemahüvitise kriitikutud on lähitud tõsiasiast, et eelmise kümnendi lõpu kõrgeisu järel on sündimuskordaja taas mõnevõrra väiksem. Sellist küsimuseasetust ei saa siiski mitmel põhjusel õigeaks pidada. Esiteks, nagu artikli algusosas näidatud, oli just vanemahüvitise skeemi loomine ja sellele kiiruspreemia lisamine ilmselt põhjus, miks sündimuskordaja aastatel 2008–2010 nii kõrgele tõusis ja järgnenud aastatel vähenes. Teiseks, kuigi sündimuse soodustamine nõuab perepoliitika pidevat edasiasendamist, pole vähem tähtis selle poliitika

üldise stabiilsuse hoidmine (Thévenon, Gauthier 2010). Seetõttu oli ainuõige, et ebakõlale vanemahüvitise süsteemi ja rohkem kui kümnenädiks samale tasemele jäetud lastetoetuste vahel ei reageeritud mite vanemahüvitise määra alandamise ega vanemapuhkuse ülhendamisega, vaid lastetoetuste märgatava suurendamisega. Kolmandaks, nii vanemahüvitise kui ka teiste perepoliitika meetmete mõju hindamisel tuleks mõelda, mis juhtuks siis, kui need võimalused kaoksid. Võib arvata, et vanemahüvitise kaotamine, mille märgatav kärpimine või lapse sünnile eelnevast sissetulekust lahitudumise avaldaks suurimat negatiivset mõju kõrgharitudetele, kes moodustavad ligikaudu poole aktiivses pereloomes Eesti naistest ja kellelt võiks keskmisest paremat majanduslikku toimetulekut arvestades oodata suuremat sündimust (Puur, Põldma 2014). Samuti ei vasta praegu Eesti puhul tõele, nagu suunatakse vilhendeid peaaegaltikut vaid sünnijärgsele perioodile, sest kuigi vilkelastega peredele makstakse rohkem toetusi ja hüvitsi, suunab riik lastele kogu nende elukaare ulatuses olulisi vahendeid koooli- ja huviharidusega tegelemiseks, mitmesuguste sotsiaalteenuste osutamiseks ja tervishoiuks.

Suure asendusmääraga puhkuse skeemide kõrval on teiseks kenkseks töö- ja pereelu ühitamise meetmeks hoolduskooormust vähendavad teenused. Just lapsehoiuteenuste paremat kättesaadavust peetakse põhjuseks, miks naiste tööhõive ja sündimuse seos pole ühiskondade võrdluses enam miinimumjärgiline (Castles 2003; Luci, Thévenon 2011). Kvaliteetne ja kättesaadav lapsehoiuteenus on üks neid vähesi perepoliitika meetmeid, mille positiivne mõjus sündimusega on tõendamist leidnud paljudes Euroopa riike puudutavates uuringutes (Bartzán 2009; Rindfuss jt 2010; Van Bavel, Róžańska-Putek 2010; Puur jt 2016). Stefan Bauernschuster, Timo Heneri ja Helmut Raineri (2013) analüüs näitab, et lapsehoiuga hõlmatuse 10%-ne kasv võiks Saksamaal suurendada sündimuskordajat 3,2% võrra 1000 naise kohta.

Eturoopa Liidus kuulub Eesti nende riikide hulka, kus 3–6-aastaste laste lapsehoiust osalemise määr on väga kõrge.¹⁹ 0–2-

¹⁹ Statistikaameti andmetel osales 2017. aastal asutusekeskses lapsehoiust 95% 3–6-aastastest lastest.

aastaste laste osalusmäär jääb Euroopa Liidus seatud eesmärgidest viie protsendipunkti võrra allapoole,²⁰ kuid tuleb arvestada, et Eesti puhul ei viita see tingimata millelegi probleemsele, vaid on seotud koduhoidu võimaldava vanemahüvitise maksimisega lapse esimesel pooleteisel eluaastal ja seega väiksema vajadusega formaalse lapsehoiu kohta järele. Viimasega on kooskõlas ka andmed naiste tööhõive kohta, mis näitavad, et lastega naiste tööhõive on väga madal lapse esimesel ja teisel eluaastal, kuid suureneb märkimisväärselt pärast lapsehoolduspukuse lõppu (Statistikaamet 2018). Sujuvat naasmist tööturule on siiski takistanud väikelaste hoiu kohtade puudus²¹ ja tava komplekteerida rühmasid vaid kord aastas. Samas kuulub Eesti nende väheste Euroopa riikide hulka, kus on seadusega tagatud õigus saada lapsehoiukoht kohe pärast vanemahüvitise lõppemist. Säärane poliitika kujunduslik lahendus aitab vähendada nn hoolduslõhe tekkimist ning võimaldab töö- ja pereelu paremini ühitada. Lapsehoiuteenuse kõrval on sündimusega seoses seni vähe tähelepanu pälvinud eakate hoolekandeteenused. Olukorras, kus lappessaamiseas inimestel tuleb peale laste hooldada ka oma vanemaid või vanavanemaid, võib hoolekandeteenuste vähene kättesaadavus ja kõrge hind samuti vähendada pere juurdekasvu soovi ja võimalusi.

Laste kasvatamisega kaasnevat hoolduskoormust saab niisiis vähendada eelmainitud avalike teenuste kaudu ehk selle abil, et riik võtab osa hoolduskoormusest enda kanda. Teine võimalus naiste hoolduskoormust vähendada on soodustada meeste suuremat osalust pereelus. 21. sajandi sündimusuuringutes rohkem tähelepanu pälvinud soovõrdsuse käsituse kohaselt on sündimuse

²⁰Barcelona strateegia eesmärkide kohaselt peaks 0–2-aastasest lastest osalema lapsehoius vähemalt 33% ja 3–6-aastasest lastest 90%. Statistikaameti andmetel osales 2017. aastal asutuslapsehoius 28% 0–2-aastasest.

²¹Eelkõige käib see tõmbekeskuste ja unselamurajoonide kohta, kuahu on koondunud palju noori peresid. Viimaste aastatel on nii kohaliku omavalitsused kui ka keskvoim selle probleemsele aktiivselt tegelema. ELi töukefondide toel on viimase kolme aasta jooksul loodud või loomisel kokku umbes 3400 uut lapsehoiukohta. Nende investeeringute abil peaks hoiu kohtade füüsilise puudus Eestis kaduma.

muutendamise võimalused seotud naiste ja meeste rolli muutumisega. Kui naised tungisid 20. sajandil "meeste maailma", omandades edukalt kõrghariduse ja osaledes tööturul, siis nüüd peavad mehed omakorda hakkama rohkem tegelema laste ja perega, mille on seni olnud ülekaalukalt naiste pärusmaa (McDonald 2000; Choldskheider jt 2015).

Eesti perekonnaõiguse loogika lähtub sellest, et emal ja isal on laste ees võrdsed õigused ja kohustused ning perepoliitilisi huvienid saavad kasutada nii mehed kui ka naised. Et sooneutraalne poliitika kipub ühiskonnas kinnistunud hoiakuid ja käitumis-muutreid taastootma (vt nt Biin jt 2013: 14, 16), on hakatud eraldi tähelepanu pöörama isasid puudutavatele poliitikameetetele. Niiüks võib tuua hiljuti riigikogus vastu võetud seadusemuudatused, millega reserveeritakse üks osa vanemahüvitisest vaid isadele ning suurendatakse skeemi paindlikkust, et motiveerida seninimet rohkem mehi lapsega ajutiselt koju jääma. Vanemahüvitise periood moodustab lapse elust väikese osa, kuid uuringute järgi mõjutab just vastasündimuga loodud kiindumusuhed ning väikelapsega koos veedetud aeg isa ja lapse suhet ning lapse arengut edaspidises elus (Lamb 2010). Isa suurema panusega laste kasvatamisse kaasneb tihti ka suurem osavõit kodustest tööddest, mis vähendab naiste tasustamata töö koormust ja sellega seotud pinguld paarisuhtes (Turu-uuringute AS 2016).

Vanemapuhkuse ja hüvitise skeemi hiljutiste muudatuste võimaliku mõju sündimusele saab hinnata alles pärast nende täieliku rakendamist. Varasemate isasid puudutavate poliitikameetmete mõju sündimusele on keeruline mõõta. Üks põhjusti on alin asjaolu, et need pole üldjuhul toonud meeste käitumises või hoolduskoormuse järgamises kaasa märkimisväärselt muutusi. Vanemahüvitise võimaldamisega isadele 2006. aastal varasema kuue kuu asemel juba alates lapse 70-päevaseks saamisest kaasaan kull vanemahüvitist saavate isade osakaalu tõus (1%-lt 6,5%-ni), emi isade osa vanemahüvitise saajate seas ületas 10% piiri alates 2018. aastal ega näita seega ühiskondliku normi olulist muutumist. Kuigi soolise võrdõiguslikkuse seire (2016) tulemuste kohaselt on meeste ja naiste võrdõiguslikkust soosivad hoiakud ja poliitika üastate jooksul rohkem toetust leidnud ning mehed tege-

levad lastega varasemast märksa rohkem, tajutakse naiste positsiooni ühiskonnas ja tööelus siiski halvemana. Naiste kanda jääb endiselt suurem osa kodustest töödest ning nad kogevad tööturul seoses laste kasvatamisega rohkem diskrimineerimist. See kinnitab, et tee hoiakute muutumise algusest uute normide ja käitumis-mustrite üldise omaksvõtmuni on pikk ning suur osa sellest on veel läbi käimata.

3.3. Teiste poliitikavaldkondade panus

Võimalusi poliitikameetmete abil sündimust mõjutada otsivad paljud Euroopa riigid ning vahest näitabki selle ülesande keerukust kõige paremini tõsiasi, et ühelgi riigil pole õnnestunud taastetasemest väiksemat sündimust täielikult vältida. Teise demograafilise ülemineku käsituse kohaselt on üks väikese sündimuse põhjusi indiviidualse eneseteotusega seotud väärtuste esilekerkimine, millega on osalt seotud ka laste sünni edasilukkamine hilisemas vanusesse (Lesthaeghe 2010). Seeõttu on tähtis, et sündimust toetavad poliitikameetmed aitaksid leevendada ka neid raskusi, mis kaasnevad noorte iseseisvumisega vanema-tekodust ja pere loomisega. See tähendab tähelepanu pööramist noorte võimalustele siseneda tööturule, samuti omaette eluaseme kättesaadavusele. Lõuna-Euroopa väga väikese sündimuse põhjusi nähakse just noorte raskustes leida piisvat töökohta ja kõrgetes eluasemehindades, mille tagajärjeks on teiste Euroopa piirkondadega võrreldes tunduvalt levinum noorte jäämine vanemate-koju (Grant jt 2004; Adsera 2010).

Eestis on noorte (vanusrühm 15–24) töötuse määr pärast 2010. aasta kõrgtaset (33%) jõudsalt vähenenud. 2018. aasta esimesel poolel oli see 10%, mis jääb alla Euroopa Liidu keskmise (15%). Sellegipoolest on Eestis töötus noorte hulgas teiste rahvastikurühmadega võrreldes märgatavalt suurem, samuti on töötuse määr tugevas seoses haridustasemega.²² Nii koolist välja-

²²Statistikaametü tööjõu-uuringu 2018. aasta esimese poole andmetel erineb põhi- ja kõrgharitud töötuse määr peaaegu kolm korda (vastavalt 11% ja 3,7%).

ingemise ennetamine kui ka noorte tööoskuste arendamine aitavad kaasa kaasa pereloomel ja sündimuse kasvule. Eestis tehtud analüüsi järgi on teise lapse sünni tõenäosus suurim neis peredes, kus mõlemal partneril on kõrgharidus (Klesment, Puur 2010). Seeõttu vajaksid haridussüsteemis senisest rohkem tähelepanu juuri mehed, et kõrgharitud naistel oleks piisavalt sobivaid partnereid, kellega nad sooviksid peret luua.

Noorte iseseisvumist toetavate meetmete kõrval vajavad kindlalt tähelepanu ka reproduktiivse küsimused. Naistearstide hinnanguil kogeb laste saamisel suuri raskusi umbes 10–15% Eesti paaridest. Kunstliku viljastamise abil sündis Eestis 2017. aastal 4,10 last ehk 3% sel aastal sündinud lastest. Riigieelarvest investiti selleks 1,4 miljonit eurot, mis moodustab peretoetuste ja vanemahüvitise eelarvest vaid 0,3%. Võrreldes paljude Euroopa riikidega on Eestis meditsiiniline tügi viljatusprobleemide lahendamisel võrdlemisi hea ning kuni 40-aastaste (k.a) naiste kehavähi viljastamist, embrüosiirdamist ja selleks vajalikke ravimeid rahustab täies ulatuses haigekassa. Et sünnitusea jätkuva tõusu tõttu on viljatusprobleemide esinemine kasvutendents, vajab see valdkond ka edaspidi tähelepanu ja arendamist.

Üks teise demograafilise ülemineku tunnusiiooni rahvastiku-probleemside ajastuse muutuse kõrval on perevormide mitmekesis-tumline. Eesti on siin suure üksikvanemate, abieluvälise sündi-de ja kirgperede osakaalu poolest ilmekas näide. Kui kooselude lagunemine mõjub sündimusele pigem negatiivselt, siis korduv-konvelud annavad samas olulise panuse just lasterikkusesse, suu-rõndides märgatavalt kolmandate ja neljandate laste sünni (Lep-pik 2018). Perepoliitika seisukohast osutavad lagunevad kooselud ja viinematel vahelised konfliktid suhted siiski vajadusele paran-dada paarisuhet toetavaid ning lapse suhtluskorda ja ülalpidamist puudutavaid teenuseid.

Paarisuhte kvaliteet on tugevalt seotud vanemlike kogemus-tega. Kui inimesed väärtustavad elukvaliteeti ja võimalust end teotada, siis võib edasiste laste sünnil tähtsat osa etendada esi-mene lapse sünni ja kasvatamisega saadud kogemus. Eesti lapse-viinemate hulgas hiljuti tehtud lapse õiguste ja vanemluse uurin-gu (Ammiste jt 2018) järgi tundsid veidi rohkem kui pooled (53%)

lapsevanemad eelennud aasta jooksul, et vajaksid lapsevanemana nõu ja abi, kuid ei teadnud, kuhu abi saamiseks pöörduda, või ei sõندانud seda küsida. Arvestatav hulk lapsevanemaid tundis saageli või mõnikord vajadust saada rohkem aega iseendale (49%), oli stressis või masenduses (43%), vajas abi ja tuge (30%) või tundis, et lapsevanema roll käib üle jõu (16%). Naised tunnevad nii rõõmu oma laste üle kui ka vanemlustest tulenevat stressi tunduvalt sagedamini kui mehed ning kõige rohkem vajavad laste kasvatusel abi ja nõu noored emad. Riigi toe tagamine peredele on kahtlemata keerulisem kui toetuste maksmine, kuid paljude emapiiriliste andmete kohaselt siiski üks kulutõhusamaid viise lastevaimse tervise, haridusalse võimekuse, sotsiaalsete oskuste jms arendamiseks (Graham 2011). Ja eks ole see rahva jätkusuutlikkuse seisukohast sama tähtis kui laste arvu suurendamine. Viimasel paari aastal on vanemluse toetamise valdkonda riigieelarvest lisaraha suunatud, ent toetuste ja hüvitiste eelarvega võrreldes on need investeeringud siiski veel väga väikesed, jäädes umbes nelja miljoni euro piiresse aastas.

Ka OECD (2011) on juhtunud tähelepanu asjaolule, et investeeringud lastele ja peredele mõeldud toetustesse ja teenustesse ei ole omavahel tasakaalus. Siinkohal tuleb aga arvestada, et nende investeeringute hulka ei arvata riigi eraldatud raha huvi- ja kooliharidusele ning laste tervishoiule, mis ometi oluliselt mõjutavad laste ja perede heaolu ning toimetulekut. Teine põhjus, miks Eesti just võrdluses Põhjamaadega teenuste vähesuse poolt silma paistab, on osalt selles, et peamine vastutus sotsiaalteenuste osutamise eest peredele lasub Eestis kohalikel omavalitsustel. Nende erinev võimekus ja prioriteetid on loonud olukorra, kus teenuste kvaliteet ja kättesaadavus on üle Eesti üsna varieeruv. Peale kohalike teenuste ja toetuste pakkumise on omavalitsustel mäkimisväärne roll ka seetõttu, et nende võimuses on lapse- ja pere-sõbraliku innaplaneeringu jm elukeskkonna kujundamine.

Eelmainitud näited illustreerivad sündinust mõjutavate tegurite mitmetahulisust ja viitavad vajadusele rakendada perepoliitika klassikaliste rahaliste toetusmeetmete kõrval muudki peresid abistavaid meetmeid, sh pere loomist, paarisuhte toiminist ja las-

te kasvatamist toetavaid teenuseid nii riiklikul kui ka kohalikul tasandil.

4. KOKKUVÕTE

Käesolev artikkel andis ülevaate sündimusest nüüdis-Eestis. Nõukogude aja lõpukümnenditel varajast peremoodustust stimuleerivad mehhanismide äralangemine, üleminekuajale tunnuslik ebahindluse kasv, samuti eluvalikute avardumine töid iseseisvuse saavutamise järel kaasa perekäitumise põhjaliku muutuse.

Rahvastikutaste seisukohalt on toimunud pöörded kõige tugevaimu mõjuga ilminguks laste sünni kõrgajaja nihkumine kahelkümnendate eluaastate algupoolelt kolmekümnendate algusse. See põhjultas laste põlvkondade suuruse vähenemise peaaegu kolmandiku võrra. Nüüdseks on need väikesed aastakäigud hakanud lapsevanemaiikka jõudma, mis vähendab lähikümnenditel sündide koguarvu ja hoiab loomuliku ilbe igal aastal mitme tuhande ilhene võrra miinuspoolel. Positiivse poole pealt selgus sündilise põlvkonnatähtajate analüüsist, et reproduktiivne väitel pedoosne sündivate laste arv on viimase veerandsajandi vältel üsna ilhe muutunud. Hinnangute kohaselt jääb tegelik keskmine laste arv Eestis praegu aktiivses pereloomesas olevates põlvkondades vähemiku 1,80–1,85 last naise kohta ehk 87–89% taastatusest; analüüsil on puudujääk taastatusest veidi väiksemgi. Võrdlusvõrdluse kuulub Eesti laste arvu poolt nüüdis-Euroopa keskmisest suurem sündimusega riikide hulka, kuid jääb maha kõige kõrgema sündimusega riikidest (Island, Iirimaa, Norra, Prantsusmaa, Rootsi).

Rahvastikutpoliitikale tuleneb sellest artiklist miu järeldust. Eiliks, pereideali püsimine taastatusest veidi kõrgemal näitab, et rahvastikutpoliitika eesmärk sündimuse vallas võiks olla ilhe vilhendamise tegeliku ja soovitud laste arvu vahel esimest telmetel ilhendamises. Teiseks on tarvis senisest rohkem püüelda nulle poole, et eri poliitikavaldkondades (nt tööturu-, eluaseme-, hooldekunde- ja hariduspoliitikas) tehtav töö toetaks rahvastikutpoliitika sihtide saavutamist. Selliste kaugemate mõjude tunnime ja arvestamine nõuab muu hulgas järjepidevat rahvastiku-

uuringu tegemist ning sellealase pädevuse suurendamist Eestis. Kolmandaks tuleks poliitikameetmete edasarendamisel arvestada perede vajaduste ja eelistuste mitmekesisust, pöörates eraldi tähelepanu neile rühmadele, kelle puhul soovitud ja olemasolevate laste arvu lahnevus on keskmisest suurem või kes on sattunud laste kasvatamisel raskustesse. Seejuures ei peaks ühiskond tähtsustama mitte üksnes sündivate laste arvu, vaid ka pere loomist ja laste kasvatamist toetava keskkonna arendamist ning elukvaliteeti.

Enkki skeptikute arvates kuulub sündimus nähtuste hulka, mida ühiskonnal polegi võimalik märkimisväärselt mõjutada, ei saa niisuguse arvamuslega siiski nõustuda. Selle kinnituseks võib osutada kas või laste arvu varieeruvusele Euroopa Liidu riikides, mis praegusel ajal reproduktiivrea lõppu jõudvates aastakäikudes ulatub 1,35-st Hispaanias 2,02-ni Norras ja 2,04-ni Prantsusmaal. Kuid samas on selge, et sündimuse eesmärgipärane mõjutamine pole lihtne ülesanne. Laste sünni üle otsustavad pered ja ühiskonnal tuleb perede tehtud valikuid austada. Samuti on tähtis mõista, et laste sünni puudutavate otsuste tegemisel ei räägi kaasa mitte ainult perepoliitikas rakendatavad meetmed, vaid ka laiem ühiskondlik kontekst. Nii on Eesti rahvasitikutaaste kestlikkust raske ette kujutada väljaspool Eesti majanduse, kultuuri ja poliitika ladusat toimimist, mistõttu võib ka nende valdkondade edukat arengut käsitleda rahvasitikutaaste kaudselt toetavana. Sündimust mõjutavate tegurite suure hulga tõttu kipub iga üksikfaktori mõju eraldi võttes olema suhteliselt väike. Mõjude hindamist kompleksis on tõsi, et lõplikke hinnanguid sündimuse taseme kohta saab anda 40. eluaastasesse jõudnud põlvkondade laste arvu põhjal. Selline koondnäitaja võtab kokku paarikümne aasta jooksul saadud mõjutuste tulemuse, kuid eri tegurite panused on selles omavahel läbi põimunud ja iga konkreetse teguri osa raskesti eristatav. Need asjaolud muudavad sündimust mõjutavate meetmete kavandamise ja rakendamise keerukaks.

Eesti praegused võimalused sündimust positiivses suunas mõjutada on artikli autorite arvates paljude teiste riikidega võrreldes siiski üsna head. Esiteks on tegeliku laste arvu ja sündimuse taastetaseme vahe Eestis võrdlemisi väike. Taasteipiiri lähedus-

us ja sündimuseks piisaks sellest, kui peredesse sünniks praegusest kühmurenkliku võrra rohkem lapsi. Teiseks, juba enne peretoetusreformi muutis tõusu eraldas Eesti perepoliitikal raha mahuks, mis on võrreldav OECD riikide keskmisega. Edasiminekukes tuleks keskenduda sisetsemiti nõrgemate lülide järeleaitamisele, unustamata samuti juures muudugi ka tugevamate täiustamist. Parimate hulka loomine nõuab ka vahendite hulga suurendamist. Kuid selleks peaks hea talumise korral võimalusi leiduma, sest osakaalu järgi MKT-i kulutab Eesti sotsiaalvaldkonnale praegu 1,7–1,8 korda vähem raha kui Euroopa Liidu riigid keskmiselt.

Olukorra parandamiseks on ilmset tarvis juurutada mõtteviisi, mis ei käsitataks sotsiaalvajaduste rahuldamiseks eraldatud vahenditeid mitte üksnes kuluna, vaid ka investeringuna oma rahvalitviku. Eriti asjakohane oleks niisugune tõlgendus peredele ja lastele mõeldud meetmete puhul. Üheks lähemaks käegakulatavaks sammuks sündimust toetava poliitika kujundamisel võiks muuta rahvasitikupoliitika põhialuste dokumendi vastuvõtmise riigikogus. See dokument määrab kindlaks riigi tegevuse üldised suuna kõnealus valdkonnas aastani 2035, millele peaks konkreetsemate meetmete läbiviitamine valdkondlikes arengukavades.

Artikkel on valminud projekti PRG-71 toel. Autorid tänavad Mark Gortfeldert abi eest jooniste kujundamisel.

Kirjandus

- Ahvert, Alicia 2010. Where are the babies?: Labor market conditions and fertility in Europe. — *European Journal of Population*, Vol. 27, No. 1, pp. 1–32
- Andersson, Gunnar, Jan M. Høem, Ann-Zofie Duvander jmt. Social differentials in speed-premium effects in childbearing in Sweden. — *Demographic Research*, Vol. 14, No. 4, pp. 51–70
- Andersson, Kristi, Helen Bin, Lina Osiola, Kaupo Koppel, Laura Aablen 2018. *Lapse õiguste ja vanemluse ühine ülevaade 2018. Lühingu aruanne*. Tallinn: Poliitikauringute Keskus Praxis

- Anspara, Sten, Liis Kraut, Tairi Rõõm 2010. *Sooline palgalah* *Eestis: empiriline analüüs*. Tallinn: Eesti Rakendusuuringu Keskus CentAR, Poliitikauringute Keskus Praxis, Sotsiaalministeerium
- Baižán, Pau 2009. Regional child care availability and fertility decisions in Spain. — *Demographic Research*, Vol. 21, No. 27, pp. 803–842
- Bauernschuster, Stefan, Timo Henner, Helmut Rainer 2013. Does the expansion of public child care increase birth rates?: Evidence from a low-fertility country. Ifo Working Paper No. 158. www.ifo.de/DocDL/ifoWorkingPaper-158.pdf
- Becker, Gary S. 1991. *A Treatise on the Family*. Enlarged edition. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bin, Helen, Marre Karu, Märt Masso, Vootele Velldre 2013. *Eesti vanemajakuste süsteemi analüüs: Aruanne*. Tallinn: Poliitikauringute Keskus Praxis
- Billingsley, Sunnee, Allan Puur, Luule Sakkeus 2014. Jobs, careers, and becoming a parent under state socialist and market conditions: Evidence from Estonia 1971–2006. — *Demographic Research*, Vol. 30, art. 64, pp. 1733–1768
- Bongarts, John, Tomáš Sobotka 2012. A demographic explanation for the rise in European fertility. — *Population and Development Review*, Vol. 38, No. 1, pp. 83–120
- Castles, Francis G. 2003. The world turned upside down: Below replacement fertility, changing preferences and family-friendly public policy in 21 OECD countries. — *Journal of European Social Policy*, Vol. 13, No. 2, pp. 209–227
- Cigno, Alessandro 1991. *Economics of the Family*. Oxford: Oxford University Press
- Cole, Ansley J., Susan C. Watkins (eds.) 1986. *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press
- D'Addio, Anna Cristina, Marco Mira d'Ercole 2005. *Trends and Determinants of Fertility Rates: The Role of Policies*. OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. 27. Paris: OECD Publishing
- Demeny, Paul 2016. Europe's two demographic crises: The visible and the unrecognized. — *Population and Development Review*, Vol. 42, No. 1, pp. 111–120
- Eurostat 2018. Statistical database. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Frejka, Tomas, Stuart Gietel-Basten, Liga Abolina, Liili Abuladze, Svitlana Aksjonova, Andelko Akrap, Hakterina Antipova, Mirjana Bobic, Ivan Čipin, Liudmila Fakeyeva, Ionut Foldes, Aiva Jasilioniene, Dora Kostova, Irena Kotowska, Boris Krimer, Elena von der Lippe, Iryna Kurylo, Austra Maslauskaitė, Julia Mikolaj, Cornelia Muresan, Vasic Petar, Michela Potančoková, Tatyana Pronko, Allan Puur, Mirjam Rasevic, Anna Rybińska, Luule Sakkeus, Jože Šambl, Tomáš Sobotka, Branislav Šprocha, Rebecca Staddon, Vlada Stankunienė, Anna Štastná, Marin Štrmolca, Nada Stropnik, Krzysztof Tymicki, Anatoly Vinnevskiy, Sergei Zakharov, Kryštof Zeman, Petrus Zvidrins 2016. Fertility and family policies in central and eastern Europe after 1990. — *Comparative Population Studies*, Vol. 41, No. 1, pp. 3–56
- Goldscheider, Frances, Eva Bernhardt, Trude Lappegård 2015. The gender revolution: A framework for understanding changing family and demographic behavior. — *Population and Development Review*, Vol. 41, No. 2, pp. 209–239
- Goldstein, Joshua R., Tomáš Sobotka, Aiva Jasilioniene 2009. The end of "lowest-low" fertility? — *Population and Development Review*, Vol. 35, No. 4, pp. 663–699
- Orfeldt, Mark, Allan Puur 2019. Demograafiline nullisajastumine Eestis: 1850–99 sündinud naise enaduslugude analüüs. — *Tuna* (ilmumas)
- Orhum, Allen 2011. Early Intervention: The Next Steps. An Independent Report to Her Majesty's Government. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/284086/early-intervention-next-steps2.pdf
- Oranl, Jonathan, Stijn Hoorens, Sujia Sivadasan, Mirjam van het Loo, Julie Davanzo, Lauren Hale, Shuwua Gibson, William Butz 2004. Low fertility and population ageing: Causes, consequences and policy options. RAND Europe for the European Commission. www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2004/RAND_MG1206.pdf
- Kritus, Kalev 1994. Fertility transition in Estonia, Latvia and Lithuania. Wolfgang Lutz, Sergei Scherbov, Andrei Volkov (eds.). *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London — New York: Routledge, pp. 89–111
- Kritus, Kalev, Allan Puur, Asta Põldma, Luule Sakkeus 2007. First union formation in Estonia, Latvia and Lithuania:

- Patterns across countries and gender. — *Demographic Research*, Vol. 17, No. 10, pp. 247–300
- Katjus, Kaley, Allan Puur, Asta Põldma 2008. *Estonian Family and Fertility Survey. Second Round. Standard Tabulations*. Tallinn: Estonian Interuniversity Population Research Centre (Series C, 26)
- Klesment, Martin, Allan Puur 2010. Effects of education on second births before and after societal transition: Evidence from the Estonian GGS. — *Demographic Research*, Vol. 22, No. 28, pp. 891–932
- Klesment, Martin, Allan Puur, Leen Rahnu, Luule Sakkeus 2014. Varying association between education and second births in Europe: Comparative analysis based on the EU-SILC data. — *Demographic Research*, Vol. 31, No. 27, pp. 813–860
- Lamb, Michael E. 2010. How do fathers influence children's development? — Michael E. Lamb (ed.). *The Role of the Father in Child Development*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons
- Lepik, Lauri 2018. Paljud kolmandal lapsel sündivad kärgpereadesse. Demograafiablogi sissekanne nr 7. https://demograafia30.weebly.com/blog_07.html
- Lesthaeghe, Ron 2010. The unfolding story of the second demographic transition. — *Population and Development Review*, Vol. 36, No. 2, pp. 211–251
- Luci, Angela, Olivier Thévenon 2011. Do fertility trends respond to family policies in OECD countries? [Ftp://ftp.dondena.unibocconi.it/AlpPop2011/LuciThevenon.pdf](http://ftp.dondena.unibocconi.it/AlpPop2011/LuciThevenon.pdf)
- McDonald, Peter F. 2000. Gender equity, social institutions and the future of fertility. — *Journal of Population Research*, Vol. 17, No. 1, pp. 1–16
- Miettinen, Anneli, Anna Rotkirch, Ivet Szalma, Annalisa Donno, Maria-Leitiza Tanturri 2015. Increasing childlessness in Europe: Time trends and country differences. Families And Societies Working Paper No. 33. www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtAl2015.pdf
- Myrskylä, Mikko, Hans-Peter Kohler, Francesco C. Billari 2009. Advances in development reverse fertility declines. — *Nature*, Vol. 460, No. 6, pp. 741–743
- OECD 2009. *Doing Better for Children*. Paris: OECD Publishing
- OECD 2011. *Doing Better for Families*. Paris: OECD Publishing
- OECD 2012. *OECD Economic Surveys: Estonia 2012*. Paris: OECD Publishing
- Ots, Anu 2017. Pingeridapest pingevabalt. Statistikaablogi
- Puur, Allan, Martin Klesment 2014. The absence of post-war baby boom: Societal shock or early consolidation of the two-child norm. European Population Conference, 25–28 June, Budapest. <https://epec2014.princeton.edu/abstracts/140904>
- Puur, Allan, Martin Klesment, Leen Rahnu, Luule Sakkeus 2016. Women's educational attainment and the transition to second births in Europe: The role of contextual factors. Report on women's new roles and implications for family dynamics. (FamiliesAndSocieties deliverable D3.3)
- Puur, Allan, Asta Põldma 2014. *Eesti sündimusareng ja sündimuse mõjutamise võimlused: lühianalüüs*. Tallinn: Sotsiaalmisisteerium
- Puur, Allan, Leen Rahnu, Luule Sakkeus, Liili Abuladze, Nergei Zakharov 2017. Childbearing among first- and second-generation Russians in Estonia against the background of sending and host countries. — *Demographic Research*, Vol. 36, No. 41, pp. 1209–1254
- PRC 2011. *Work Package 6: Macro-Level Determinants of Fertility Decision-Making*. Vienna: Vienna Institute of Demography
- Indus, Ronald R., David K. Guikley, S. Philip Morgan, Øystein Kravdal 2010. Child-care availability and fertility in Norway. — *Population and Development Review*, Vol. 36, No. 4, pp. 725–748
- Yder, Norman B. 1980. Components of temporal variations in American fertility. — Robert W. Hiois (ed.). *Demographic Patterns in Developed Societies*. London: Taylor & Francis, pp. 15–54
- Boboka, Tomáš, Éva Beajouan 2014. Two is the best? Persistence of a two-child family ideal in Europe. — *Population and Development Review*, Vol. 40, No. 3, pp. 391–419
- Önkalaalministeerium 2015. Peretoetuste, teenuste ja vanemabuhkuste roheline raamat. Tallinn: Sotsiaalmisisteerium. www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Peretoetused/peretoetuste_teenuste_ja_vanemabuhkuste_roheline_raamat_2015.pdf
- Intelliikamet 2018. Andmebaas. <http://pub.stat.ee/pxweb,2001/dialog/statfile2.asp>
- Thacker, Rein 2008. Sissejuhatus Metsaülikooli teemakäsitlustele ehk kuidas ja miks Eesti on olnud tuhat aastat jätkusuutlik: sissekel ja välised tegurid. — Marko Kass (koost.). *Eesti jätkusuutlikkus ja lohnimine. Metsaülikool Eestis 2005–2007*. Tartu: SA Metsaülikool

- Taggera, Rein 2018. *Eesti poliitika 100 aastat*. Tallinn: Post Factum
- Testa, Maria Rita 2012. Family sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer survey. European Demographic Research Papers 2. www.oewa.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VIID/PDF/Publications/EDRR/edrp_2012_02.pdf
- Thévenon, Olivier 2011. Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. — *Population and Development Review*, Vol. 37, No. 1, pp. 57–87
- Thévenon, Olivier, Anne H. Gauthier 2010. Family policies in developed countries: A “fertility-booster” with side-effects. — *Community, Work, Family*, Vol. 14, No. 2, pp. 196–216
- Tiit, Ene-Margit 2012. Olulise tähtsusega riikliku küsimusena 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemuste arutelu. Stenogrammid:riigikoguee/201210111000?aspdf=1
- Turu-uuringute AS 2016. Soolise võrdõiguslikkuse monitoring. Elanikkonna küsitlusuuringu raport. https://enut.ee/files/soolise_vordõiguslikkuse_monitoringu_raport_2016.pdf
- Uibu, Jaak 2016. *Perekonnast, kodust, põhiseadusest ja riigis: Valitud artikkelid, ettekanded ja kirjad aastast 2005–2016*. Tallinn: J. Uibu
- UN 2018. Human Development Report Office. www.hdr.undp.org
- Van Bavel, Jan, Joanna Różańska-Putek 2010. Second birth rates across Europe: Interactions between women’s level of education and child care enrolment. — *Vienna Yearbook of Population Research*, 8, pp. 107–138
- Van Bavel, Jan, David S. Reher 2013. The baby-boom and its causes: What we know and what we need to know. — *Population and Development Review*, Vol. 39, No. 2, pp. 258–288
- Võrk, Andres, Marre Karu 2006. Eesti vanemahüviise mõju sündimus- ja tööturukäitumisele: hindamise võimalused ja esimeste kogemuste analüüs. Tallinn: Poliitikauringute Keskus Praxis. www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2006-Vanemahuviise-mõju-sündimus-ja-tööturukäitumisele.pdf
- Võrk, Andres, Marre Karu, Ene-Margit Tiit 2009. Vanemahüviis: kasutamine ning mõjud tööturu- ja sündimuskäitumisele 2004–2007. Praxis toimetised nr 1. www.praxis.ee/fileadmin/larimo/Toimetised/Toimetised_1_2009_parandatud.pdf
- Võrk, Andres, Alari Paulus, Genely Lepik 2014. Peredele mõeldud toetuste ning alushariduse ja lapsehoitu rahastamise mõju analüüs vaesusele ja töötamise stiimulitele. Tallinn: Poliitikauringute Keskus Praxis — Euroopa Sotsiaalfond. www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/Perepoliitika.pdf
- ALLAN PUUR (1963) on lõpetanud 1986. a Tartu Ülikooli majandus- ja sotsiaalkonnas majandusküberteeretika eriala ja kaitsnud 2000. a Tallinn Ülikoolis väitekirja filosoofiadoktori kraadi saamiseks demograafia alal. Praegu TLÜ Eesti demograafia keskuse juhtivateadur ja rahvatööstuse professor. Avaldanud *Akadeemias* artikkelid “Eesti rahvatööstuse arengumisest elutabelite analüüsi põhjal” (1991, nr 12, lk 2516–2517; koos Kalev Katusega), “Rahvatööstuse areng ja Eesti rahvatööstuse arengumise mõjud” (2006, nr 2, lk 259–285; nr 3, lk 491–522; koos Kalev Katusega), “Teine demograafiline üleminek ja Eesti rahvatööstuse arengumise mõjud” (2011, nr 12, lk 2225–2272; koos Leen Rahnuga) ja “Tööstuse arengumise mõjud”: Tähelepanekuid lõpule jõudnud metoodikast” (2015, nr 2, lk 266–283; nr 3, lk 421–451; koos Luule Sakkusega ja Ilmari Ahveniga).
- HANNA VSEVIOV (1983) on lõpetanud 2012. a magistriõpingud Tallinn Ülikoolis sotsiaaltöö erialal. Praegu Sotsiaalmuutuste riigimajanduse osakonnas juhataja ning TLÜ demograafia eriala doktorant.